

HZ. MUHAMMED'İN ÇOCUKLARIYLA İLİŞKİLERİ

Kenan AYAR*

ÖZET

Bu makalede, Hz. Muhammed'in çocuklarıyla ilişkileri ele alınmakta, bu ilişkilerin içinde yaşadığı toplumun geleneksel anlayışlarıyla örtüşen ve ayrılan tarafları irdelenmektedir. Hz. Muhammed'in hem erkek hem kız çocukları dünyaya gelmiş; erkek çocukları çok küçük yaşlarda hayatlarını kaybederken, kız çocukları ergenlik dönemine ulaşmışlardır. Kızlarının üçü kendisinden önce, biri ise kendisinden kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Üç kızından torunları olmuş, ancak soyu sadece kızı Fâtıma ile devam etmiştir. Çocuklarına iyi bir baba, torunlarına ise müşfik bir dede olmuş, ayrıca kölesi Zeyd b. el-Hârise'yi nübüvvetten önce azat ederek evlât edinip oğlu gibi sevmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed'in çocukları, Hz. Muhammed'in torunları, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Kulsüm, Fâtıma, İbrâhim.

ABSTRACT

The Relationship of the Prophet Muhammad with His Children

This study deals with the relationship of the Prophet Muhammad with his children and also examines the differences and similarities of his behavioral styles with the traditional understanding that the Arabic society had during his time. The Prophet Muhammad had both boys and girls. However, while his boys died in their very early ages, his girls reached at their adolescent periods and got married. While three girls died before the Prophet, the other passed away just after dying of the Prophet. Although the prophet had some grandchildren from his three girls, his lineage continued with Fâtıma. He was a good father and compassionate grandfather. In addition, the Prophet emancipated his slave, Zeyd b. al-Harisa before his prophet hood, adopted him and loved him like his children.

Key words: Children of the Prophet Muhammad, grandchildren of the Prophet, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Kulsüm, Fâtıma, İbrâhim.

Giriş

İslâm peygamberi Hz. Muhammed, tebliğ ettiği Kur'an'ı açıklayan ve uygulayan bir kişi olarak her yönüyle Müslüman-

* Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fak., İslam Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: kenanayar@hotmail.com

ların örnek almaya çalıştığı bir kişidir. Bu nedenle Müslümanlar tarih boyunca onun hayatını öğrenmeye ve öğretmeye büyük önem vermişler, bu konuda çok sayıda eser meydana getirmişlerdir. Çağdaş araştırmacılar da onun hayatını çeşitli yönleriyle incelemekte, onu daha iyi tanımaya ve anlamaya çalışmaktadırlar.

Gerek klasik kaynaklarda gerekse modern araştırmalarda onun çocukları hakkında bilgi bulunmakla birlikte, çocuklarıyla ilişkileri üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Oysa insan ve toplum hayatında baba-çocuk ilişkisi çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden Rasûlullah'ın çocuklarıyla ilişkilerinin bilinmesi hem onu, hem de getirdiği mesajı daha iyi tanımaya ve anlamaya katkıda bulunacaktır.

Bilindiği gibi Hz. Muhammed'in hem erkek hem kız çocukları dünyaya gelmiş; erkek çocukları çok küçük yaşlarda hayatlarını kaybederken, kız çocukları ergenlik dönemine ulaşmış ve evlenmişlerdir. Kızlarının üçü kendisinden önce, biri ise kendisinden kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Üç kızından torunları olmuş, ancak soyu sadece kızı Fâtıma ile devam etmiştir.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in çocuklarıyla ilişkileri, çocuklarının çocukluk ve yetişkinlik dönemlerini kapsayacak şekilde temel kaynaklar çerçevesinde ele alınıp incelenmekte, bu ilişkilerin Arap gelenekleriyle örtüşen ve ayrışan tarafları irdelenmeye çalışılmaktadır. İnsan yetiştiği hayat şartlarından etkilenen bir varlıktır. Onun çocukluk dönemi, kişiliğinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir ve bu dönemde yaşadığı tecrübeler hayat boyu çeşitli biçimlerde etkisini göstermektedir. Bu yüzden Hz. Muhammed'in çocuklarıyla ilişkilerine geçmeden önce onun kendi çocukluk döneminde baba-çocuk ilişkileri tecrübesi ve çocuklarının doğduğu ortama kısaca değinilmekte, sonra kendi çocuklarıyla ilişkileri kronolojik sıra takip edilerek incelenmekte, sırasıyla peygamberlik öncesi, peygamberliğin Mekke ve Medine dönemleri ele alınmaktadır.

Hz. Muhammed'in Çocukluk Tecrübesi ve Çocuklarının Doğduğu Ortam

Hz. Muhammed, doğumundan önce babası vefat ettiği için yetim bir çocuk olarak dünyaya gelmiş, Mekke'deki gele-

neğe göre çölde yaşayan bir sütanneye verilmiş ve çocukluğunun ilk dört yılını sütannesinin yanında sütkardeşleriyle birlikte geçirmiştir. Sonra Mekke'ye getirilerek annesi Âmine'ye teslim edilmiş, fakat altı yaşında iken annesini kaybedince hem yetim hem de öksüz kalmıştır. Bundan sonra sekiz yaşına kadar dedesi Abdülmuttalib'in himayesinde yaşamını sürdürmüş, onun vefatından sonra da amcası Ebû Tâlib'in himayesine girmiş ve evleninceye kadar onun yanında ikamet etmiştir.¹

Görüldüğü gibi yetim bir çocuk olarak dünyaya gelen Hz. Muhammed, yakın çevresinde önce sütbabasını sonra dedesi Abdülmuttalib'i daha sonra da amcası Ebû Tâlib'i baba olarak tanımış, baba-çocuk ilişkilerine bunların ailelerinde tanık olmuş, öz kardeşi olmamasına rağmen içinde yaşadığı aileler sayesinde diğer çocuklarla beraber büyüme imkânı elde etmiştir. Dede-torun ilişkilerini ise, dört yaşından sekiz yaşına kadar dedesi Abdülmuttalib ile yaşamıştır.²

Yirmi beş yaşına geldiğinde, kendisinden on beş yaş büyük,³ daha önce iki evlilik yapmış, ticaretle uğraşan, zengin ve

¹ Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençlik dönemiyle ilgili bk. İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (151/768), *Siretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981/1401, s. 42-43, 47-48; İbn Hişâm, İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Hımyerî (218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebî, I-IV, Mısır 1355/1936, I, 167-198; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y., I, 99-131; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut 1996/1417, I, 88-108; et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987/1407, I, 519.

² İbn İshâk, s. 43, 47, 48; İbn Sa'd, I, 116-117; el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân (277/890), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Halîl el-Mansûr, I-III, Beyrut 1999/1419, 281; Belâzurî, I, 90-93.

³ İbn Sa'd, VIII, 17; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bağdâdî (245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, nşr. Ilza Lichtenstädter, Beyrut t.y., s. 9-10; İbn Hanbel (241/855), *el-Mesâil*, thk. Fazlurrahmân Dîn Muhammed, ed-Dâru'l-İlmiyye, Delhi 1988, s. 22; Belâzurî, I, 108; Taberî, *Târîh*, I, 521. Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed ile evlenirken 28 yaşında olduğu da rivayet edilmektedir (bk. İbn Sa'd, VIII, 17; İbn Habîb, s. 79; Belâzurî, I, 157). Fakat bütün rivayetler Hz. Hatice'nin 65 yaşında vefat ettiğini belirtmektedir (İbn Sa'd, VIII, 18; Belâzurî, II, 35). Bu da onun evlenirken 40 yaşında olduğunu göstermektedir. Hz. Muhammed'in Hz. Hatice'den çocukları evliliğin ilk on yılında doğmuştur. Fizyolojik olarak normal ve sağlıklı bir kadının yaklaşık 50 yaşın

saygın dul bir kadın olan Hatice bint Huveylid ile evlenmiştir (595).⁴ Evlendikten sonra Hz. Hatice'nin evine taşınmış,⁵ onun vefatına kadar 25 yıl birlikte yaşamış ve oğlu İbrâhim dışında bütün çocukları ondan dünyaya gelmiştir.

Hz. Muhammed, eşinin evine taşındığında, eşinin Zeyd b. Hârise adında çocuk yaşta bir kölesi,⁶ kendisinin de ailesinden miras kalan Bereke adlı bir cariyesi bulunmaktaydı.⁷ Kendisi cariyesini azat edip evlendirmiş,⁸ hanımını da kendisine Zeyd'i hediye etmiştir.⁹ Hz. Hatice'nin daha önceki evliliklerinden doğan çocukları ise, babaları sağ olmadığı için¹⁰ Mekke'deki örfe göre, muhtemelen baba tarafından yakınlarının yanında yaşamaktaydılar.¹¹ Dolayısıyla o, bu evde eşi ve hizmetçileriyle birlikte ikamet etmiş, eşinin malıyla ticaret yaparak ailesinin geçimini sağlamanın yanında, hem zengin olma imkânı elde

başlarına kadar doğurganlığı devam edebildiğine göre (Bk. Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, I, 95, XV, 579), evlenirken onun 40 yaşında bulunduğu bilgisi kabul edilebilir.

- 4 İbn Sa'd, VIII, 17; İbn Habîb, s. 9-10; Zübeyr b. Bekkâr Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr (256/870), *el-Muntahab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebi Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*, thk. Sekîne eş-Şehâbî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1403, 23-25; Belâzurî, I, 108; ed-Dûlâbî, Ebû Beşir Muhammed b. Ahmed (310/922), *ez-Zürriyyetu't-Tâhiretu'n-Nebeviyye*, thk. Sa'd el-Mubârek el-Hasan, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1407, s. 26-28; Taberî, *Târîh*, I, 521, 522.
- 5 Zübeyr b. Bekkâr, s. 26; Dûlâbî, s. 29; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I-II, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I, 69.
- 6 Hakîm b. Hizâm b. Huveylid, Zeyd b. Hârise'yi halası Hatice için Ukaz panayırından satın almıştır. Bk. İbn Sa'd, III, 40; Belâzurî, II, 107. Belâzurî'nin bir başka kaydına göre Hz. Muhammed Meysere ile birlikte Şam'a ticarî sefer yaparken Zeyd'i Hatice için satın almıştır (Belâzurî, III 108). Zeyd, Rasûlullah'tan on yaş küçüktü (İbn Sa'd, III, 44; Belâzurî, II, 111) ve hicretin 8. yılında (629) 50 yaşında şehit oldu (Belâzurî, II, 114).
- 7 İbn Sa'd, VIII, 223; Belâzurî, II, 107.
- 8 İbn Sa'd, VIII, 223; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Kahire 1969, IV, 1925, 1793.
- 9 İbn Hişâm, I, 264-265; İbn Sa'd, VIII, 223; Belâzurî, II, 107.
- 10 Daha önce iki evlilik yapan ve kocaları ölen Hz. Hatice'nin ilk evliliğinden bir kızı, ikinci evliliğinden ise bir oğlu ve bir kızı olmuştu. Bk. İbn İshâk, s. 229; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk. Muhammed İsmâil Abdullâh es-Sâvî, 2. baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1390/1970, s. 58.
- 11 Hamidullah, I, 70. Bunlardan Hind b. Ebi Hâle'nin Rasûlullah'ın üvey oğlu olmakla övünmesi hakkında bk. el-Berrî, *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşere*, al-mostafa.com, s. 329; İbn Abdilber, IV, 1545.

etmiş, hem de maddî bakımdan Mekke toplumunda saygınlığını artırmıştır. Nitekim Hz. Muhammed'in yetim ve zor şartlarda bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirdiğine ve evlendikten sonra müreffeh bir hayata kavuştuğuna Kur'an şöyle işaret etmektedir: "O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni şaşır-mış bulup yola iletmedi mi? Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"¹² Dolayısıyla Hz. Muhammed'in, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı bu aile ortamında, evliliğin ilk on yılında Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Kulsûm ve Fâtıma adlarında dört kızı, Kâsım ve Abdullah adlarında iki oğlu dünyaya gelmiştir.¹³

Bu çocuklar, bi'setten önce doğdukları için kaynaklarda onların bebeklik ve çocukluk çağlarıyla ilgili pek az bilgi bulunmakta, erkek çocukları bebekken öldüklerinden onların sayıları ve isimleri hakkında farklı rivayetler zikredilmektedir.¹⁴ Çocuklarının doğum tarihleri de tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen evliliğin ilk yıllarında oğlu Kâsım dünyaya gelmiştir (596).¹⁵ Onun doğumuyla Hz. Muhammed hem ilk babalık duygusunu tatmış hem de ona nispetle Ebu'l-Kâsım künyesini

¹² ed-Duhâ 93/ 6-8.

¹³ İbn İshâk, s. 61, 229; İbn Sa'd, I, 133; III, 7; VIII, 16; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 29-30; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 31; Fesevî, III, 293; İbn Abdilber, IV, 1818-19.

¹⁴ İbn İshâk'ın İbn Abbas'tan bir rivayete göre, Hz. Muhammed'in Kâsım ve Abdullah adlarında iki oğlu dünyaya gelmiştir (bk. İbn İshâk, s. 229). İbn Sa'd'ın da bu görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Çünkü o, eserinin birinci ve üçüncü ciltlerinde sadece Rasûlullah'ın Hz. Hatice'den Kâsım ve Abdullah adlarında iki oğlu olduğu ile ilgili rivayetleri kaydetmektedir (İbn Sa'd, I, 133; III, 7). Öte yandan İbn İshâk, Hz. Muhammed'in Kâsım, Tâhir ve Tayyib adlarında üç oğlu olduğunu belirtmektedir (bk. İbn İshâk, s. 228-229; İbn Hişâm, I, 122; Dülâbî, s. 43, 44; Taberî, *Târîh*, I, 521; II, 211). Bazı tarihçiler ise, Kâsım, Abdullah, Tahir ve Tayyib adlarında dört oğlu olduğunu ileri sürmektedir (Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 31; Taberî, *Târîh*, II, 211). İbn Abbas'tan nakledilen bir habere göre, Hz. Muhammed'in oğlu Abdullah, peygamberlik geldikten sonra doğmuş ve bu nedenle kendisine Tayyib ve Tahir adları da verilmiş ve onun ölümü üzerine Âs b. Vâil, Hz. Muhammed'e "nesli kesik" (ebter) demiştir (İbn Sa'd, I, 133, VIII, 16; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; Belâzurî, I, 157; II, 34; Ya'kûbî (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdır, Beyrut ty., II, 20). Rasûlullah'ın Hz. Hatice'den Mutayyib veya Mutahhar, Abdüluzza ve Abdümenaf adlarında oğulları bulunduğuna dair kabul gör-meyen rivayetler de bulunmaktadır. Bk. İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; krş. Dülâbî, s. 42.

¹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 70.

almıştır.¹⁶ Kâsım iki yaşında iken ölmüş,¹⁷ onun ölümü babasına ilk evlat acısını yaşatmıştır. İbn Abdilber'in kaydettiğine göre Hz. Muhammed 30 yaşında iken (600) büyük kızı Zeyneb doğmuştur.¹⁸ Muhtemelen bundan yaklaşık bir yıl sonra da oğlu Abdullah dünyaya gelmiştir (601).¹⁹ Fakat bu oğlu da uzun yaşamamış, doğumundan kısa bir süre sonra vefat etmiştir.²⁰ İbn Abdilber'e göre Hz. Muhammed 33 yaşında iken kızı Rukıyye (602),²¹ ardından da kızı Ümmü Kulsûm doğmuştur (604).²² Fâtıma ise bi'setten beş yıl kadar önce, babası 35 yaşında iken Ka'be'nin yeniden inşa edildiği yıl dünyaya gelmiştir (605).²³ Bu çocukların ebeliğini ise Safiye bint Abdilmuttalib'in mevlası Selmâ yapmıştır.²⁴

İbn Sa'd'ın kaydettiği bir rivayete göre Hz. Muhammed, kızları doğduğunda birer koyun, erkek çocukları doğduğunda ise ikişer koyun akıka kurbanı kesmiştir.²⁵ Çocuklar art arda yaklaşık bir yıl arayla dünyaya geldiklerinden her birine sütanne temin edilmiştir.²⁶ Gerek akıka kurbanı kesilmesi²⁷ gerekse çocukların sütanneye verilmesi Mekkelilerin geleneklerinde bulunmaktaydı.²⁸ Ancak bu sütannelerin kimler olduğu,

¹⁶ İbn Hişâm, I, 202; İbn Sa'd, I, 133; İbn Hanbel, *Mesâil*, s.29.

¹⁷ İbn Sa'd, I, 133; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 29; Belâzurî, II, 23; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (275/888), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Cenâiz", 27; Asri Çubukçu, "Kâsım", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 538. Bir kayda göre Kâsım deveye binecek yaşa geldikten sonra ölmüştür (İbn İshâk, s. 229).

¹⁸ İbn Abdilber, IV, 1853; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 312; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, Kahire 1302, I, 273.

¹⁹ İbn Sa'd, III, 7; krş. İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 32. es-Suheyli Abdurrahman b. Abdillâh (581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf*, thk. Mecdî Mansûr eş-Şûra, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418, I, 326.

²⁰ İbn Sa'd, III, 7; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 32.

²¹ İbn Abdilber, IV, 1839.

²² Belâzurî, II, 29; İbn Abdilber, IV, 1952.

²³ İbn Sa'd, VIII, 19, 26, 28; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; Belâzurî, II, 30, 31. 1

²⁴ İbn Sa'd, VIII, 227; Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadının Yeri*, İstanbul 2001, s. 115-116.

²⁵ İbn Sa'd, I, 133-34.

²⁶ İbn Sa'd, I, 134.

²⁷ Th. W. Juynboll, "Akıka", *İA*, İstanbul 1993, I, 248; Fahrettin Atar, "Akıka", *DİA*, İstanbul 1989, II, 263.

²⁸ Nitekim Hz. Muhammed de sütanneye verilmişti. Bk. İbn İshâk, s. 25-27; Belâzurî, I, 101-102.

çocukların süt emdikleri dönemde sütannenin evinde mi yoksa Hz. Hatice'nin yanında mı kaldıkları hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Çocuklarıyla İlişkisi

Bir baba ve koca olarak Hz. Muhammed, ailesinde saygın ve sözü dinlenir bir konuma sahipti. Çünkü dönemin Arap toplumu, kabile düzenine dayanmakta, kabile üyeleri baba yoluyla çoğalmakta, soy ağacı onunla anılmakta, aileyi o temsil etmekte ve aileden daima baba sorumlu olmaktadır.²⁹ Toplumda babaya itaatin gerekli olduğu anlayışı yerleşmişti.³⁰ Abdulmuttalib'in zemzem kuyusunu kazarken Kureyşliler'den gördüğü baskı karşısında, eğer on oğlu olur ve bunlar, kendisini koruyacak yaşa gelirlerse içlerinden birisini kurban edeceğine ahdedip, dileği gerçek olunca, ahdini yerine getirmek amacıyla oğullarına içlerinden birini kurban etmek istediğini söylediğinde olumsuz bir tepkiyle karşılaşmaması,³¹ toplumda babaya itaatin çok belirgin ve güçlü olduğunu göstermektedir.³²

Hz. Muhammed bir baba olarak gerek erkek gerekse kız çocukları doğduğunda sevinmiş, oğullarının ölmesine çok üzölmüştür. Belki de tekrar erkek çocuğunun olmasını istemiştir. Zira ataerkil aile yapısının hâkim olduğu İslâm öncesi Arap toplumunda erkek çocuk, hem soyun devamını sağlamakta hem de bir savaşçı olarak ailenin ve kabilenin güç kaynağı sayılmaktaydı.³³ Bu yüzden Abdulmuttalib, Zemzem kuyusunu ortaya çıkarırken Kureyşliler'den gördüğü baskılar

²⁹ Abdülkerim Özaydın, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 321.

³⁰ Âişe Abdurrahman bint eş-Şati', *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nubuuvve*, Beyrut t.y., s. 431-432.

³¹ İbn İshâk, s. 10-13.

³² Mekkeliler, Hz. İbrâhim'in, oğlu İsmail'i kurban etmek istediğinde, İsmail'in ona boyun eğerek teslimiyet gösterdiğine dair babaya itaati simgeleyen kıssayı bilmekteydi. Kur'an'da İbrâhim'in oğlunu kurban etmek istemesi olayı İsmâil'in adı verilmeksizin şu ayetlerde anlatılmaktadır: es-Sâffât 37/102-105. Krş. Ömer Faruk Harman, "İsmâil", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 77-80. İnanç konusunda da onlar baba ve atalarına bağlılıkta ısrar etmekteydiler. Buna işaret eden Kur'an ayetleri için bk. Bakara 2/170; Lokmân 31/21; Mâide 5/104; A'râf 7/28, 70; Hüd 11/62; Zuhruf 43/23; İbrâhim 14/10.

³³ Abdülkerim Özaydın, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 321.

karşısında, eğer on oğlu olur ve bunlar kendisini koruyacak yaşa gelirlerse bunlardan birisini Allah adına kurban edeceğini vaat etmişti ve bu gerçekleşince vaadini yerine getirmek istemişti.³⁴ Hz. Muhammed'in erkek çocukları doğduğunda ikişer koyun, kız çocukları doğduğunda ise birer koyun akıka kurbanı kesmesi,³⁵ bi'setten sonra bazı müşriklerin Hz. Muhammed'e yaşayan erkek çocuğu olmadığı için soyu kesik anlamına gelen "ebter"³⁶ demeleri,³⁷ o dönemde erkek çocuğa atfedilen önemi göstermektedir.³⁸

Muhtemelen erkek çocukları öldükten sonra Hz. Muhammed, kendisinden on yaş küçük olan³⁹ kölesi Zeyd b. Hârise'yi, ailesinin satın almak istemesi üzerine azat etmiş, fakat Zeyd onun yanında kalmayı tercih edince onu evlat edinmiştir. Bu tarihten sonra Zeyd, Hz. Muhammed'in oğlu olarak anılmaya başlanmıştır.⁴⁰ Zira İslâmiyet öncesi Arap toplumunda erkek çocuğu olmayan aileler, erkek çocuk evlât edinebilmekteydi.⁴¹ Hz. Muhammed'in de yaşayan erkek çocuğu kalmadığı ve eşi Hatice'nin de yaşlanarak doğurganlık dönemini

³⁴ İbn İshâk, s. 10-18.

³⁵ İbn Sa'd, I, 133-134.

³⁶ Araplar, oğlu ve kızları olup da oğulları ölenlere "ebter" derlerdi. Bk. el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1221), *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, thk., Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, Dâru's-Şa'b, I-XX, 2. baskı, Kâhîre 1372, XX, 222.

³⁷ İbn İshâk, s. 229, 252-253; İbn Hişâm, I, 265; İbn Sa'd, I, 133; Belâzurî, II, 28, 34; et-Taberî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923), *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, I-XXX, Beyrut 1986-87/1406-1407, XXX, 212, 213.

³⁸ İzzet Derveze, Hz. Peygamber'in Âişe, Safiye, Cüveyriye, Meymune ve Mâriye ile evlenmesinin, erkek evlat sahibi olmak isteğinden kaynaklanmış olabileceğini, İbrâhim'in ölmesine çok üzülmemesinin de bunu gösterdiğini ifade etmektedir (M. İzzet Derveze, *Siretu'r-Rasul: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev., Mehmet Yolcu, İstanbul 1998, II, 104-105).

³⁹ İbn Sa'd, III, 44; Belâzurî, II, 111.

⁴⁰ İbn Sa'd, III, 42; Belâzurî, II, 108-109. Babası Zeyd'i fidyesini vererek satın alıp ailesine götürmek üzere Mekke'ye gelip Hz. Muhammed ile görüşmüş. Hz. Muhammed, eğer babasıyla gitmeyi tercih ederse kendisini karşılıksız özgür bırakacağını vaat etmesine rağmen Zeyd, babasıyla gitmeyi değil köle olarak onun yanında kalmayı tercih etmiştir. Zeyd'in kendisine olan sevgi ve bağlılığından etkilenen Hz. Muhammed onu alıp Ka'be'nin önüne götürerek dönemin örfüne göre, onu azat edip evlat edindiğini halka ilan etmiştir. Hârise, oğlu Zeyd'in Hz. Muhammed'i tercih etmesine üzülmüş, ancak Zeyd, Hz. Muhammed'de kimseyi ona tercih edemeyeceği bir şey gördüğünü belirterek isabetli karar verdiğini ifade etmiştir. İbn Sa'd, III, 42; Belâzurî, II, 109.

⁴¹ M. Akif Aydın, "Evlât Edinme", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 528.

geride bıraktığı için geleneklere uygun olarak Zeyd'i oğul edindiği anlaşılmaktadır.⁴² Böylece Zeyd, ailedeki erkek çocuk boşluğunu kısmen de olsa doldurmuş ve Hz. Muhammed tarafından oğlu gibi sevilmiştir.⁴³ Muhtemelen aynı tarihlerde Hz. Muhammed, Mekke'de baş gösteren bir kıtlık nedeniyle maddî sıkıntı çeken amcası Ebû Tâlib'e destek olmak amacıyla onun küçük oğlu Ali'yi yanına almış,⁴⁴ yaklaşık beş yaşından itibaren (605)⁴⁵ onu oğlu gibi bakıp yetiştirmiştir.⁴⁶

Dönemin Arap toplumunda evlilik daha ziyade kabile içerisinde olmakta, kız çocuklarının amcaoğullarıyla evlenmeleri özellikle teşvik edilmekte,⁴⁷ kızlar genellikle küçük yaşlarda evlendirilmekte, kiminle evleneceğine babaları karar vermekteydi.⁴⁸ Bu kadar küçük yaşta bulunan bir kızın kiminle evleneceğine kendisinin karar vermesini beklemek te mümkün değildir. Hz. Muhammed de kızlarından üçünü küçük yaşta olmalarına rağmen yakın akrabalarından kendi istediği şahıslara nikâhlanmıştır. Rivayetlere göre Hz. Hatice, oğlu gibi sevdiği kız kardeşi Hâle bint Huveylid'in oğlu Ebû'l-Âs'ı evlendirmesi için Hz. Muhammed'e ricada bulunmuş, o da kızı Zeyneb'i Ebu'l-Âs'a nikâhlanmıştır.⁴⁹ Bu sırada Zeyneb'in henüz on yaşını doldurmadığı, Ebu'l-Âs'ın ise ticari işlerini yürütecek yaşta zengin

⁴² Derveze, II, 104-105.

⁴³ İbn Sa'd, III, 44; Belâzurî, II, 111.

⁴⁴ Taberî, *Târîh*, I, 538-539.

⁴⁵ Fiğlalı'nın tahminine göre bu sırada Ali beş yaşındaydı (Bk. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371). Muhtemelen bu olay 605 veya 606 yılında gerçekleşti.

⁴⁶ İbn İshâk, s. 118; Belâzurî, II, 346; Taberî, *Târîh*, I, 539.

⁴⁷ M. Akif Aydın, "Aile", *DİA*, İstanbul 1989, II, 198. Bu uygulamanın sıklığı nedeniyle dönemin Arap toplumunda "amcakızı" aynı zamanda eş anlamına gelmekteydi. Bk. Aydın, II, 198.

⁴⁸ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 136; Özaydın, *DİA*, III, 32. Örneğin Hz. Ebû Bekir, kızı Hz. Âişe'yi daha önce Cübeyr b. Mut'im'e nikâhlayacağına söz vermiş (İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22), sonra altı veya yedi yaşında iken Hz. Peygamber'e nikâhlanmış, Âişe dokuz yaşında buluş çağına girince fiili evlilik gerçekleşmiştir (İbn İshâk, s. 239-240; İbn Sa'd, VIII, 58-62). Başka bir örnek olay için bk. İbn İshâk, s. 243. Doğrusu henüz ergenliğe bile ulaşmadan evlendirmenin yaygın olduğu bir toplumda, küçük bir kızın kiminle evleneceğine kendisinin karar vermesini ve bu kararın sağlıklı olmasını beklemek de mümkün değildir.

⁴⁹ İbn Hişâm, *Sire*, II, 478; İbn Sa'd, VIII, 30; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Fesevî, III, 293; Belâzurî, II, 23; Taberî, *Târîh*, II, 42; krş. İbn İshâk, s. 229.

bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ Diğer kızı Rukiyye'yi ise amcası Ebû Leheb'in oğlu Utbe'ye,⁵¹ kızı Ümmü Kulsûm'ü de Ebû Leheb'in diğer oğlu Uteybe'ye nikâhlanmıştır.⁵² Muhtemelen nübüvvetten önce sadece büyük kızı Zeyneb, bulûğ çağına ulaştığı için teyzesinin oğlu Ebu'l-Âs ile fiili olarak evlenmiş,⁵³ Rukiyye ile Ümmü Kulsûm, bu dönemde bulûğa ulaşamadıkları için fiili olarak evlenmemişlerdir.⁵⁴

Hz. Muhammed'in nübüvvet öncesi çocuklarıyla ilişkileri hakkında zikredilenler dışında kaynaklarda kayda değer bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler çerçevesinde onun bu dönemde çocuklarıyla ilişkilerinin genel olarak İslâm öncesi Mekkelilerin örf ve adetlerine göre şekillendiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Bir baba olarak onun ailesinin sorumluluğunu taşıdığı, çocukları doğduğunda sevindiği, eşini ve çocuklarını sevdiği, soyunu devam ettirmek ve diğer aileler nezdinde itibarını arttırmak için erkek çocuk sahibi olmayı arzuladığı, aile üyelerini korumak ve gözetmek için elinden gelen çaba ve gayreti gösterdiği, üç kızını çocuk yaşta kendilerinden yaşlı erkeklere nikâhladığı, aile üyeleriyle mutlu ve müreffeh bir hayat yaşadığı, eşi ve çocuklarının da kendisine derin bir sevgi ve saygı duyduğu, Zeyd b. Hârise ile Ali b. Ebî Tâlib'in ise ailedeki erkek çocuk boşluğunu önemli ölçüde doldurdukları söylenebilir.

İslâmiyet'in Mekke Döneminde Hz. Muhammed'in Çocuklarıyla İlişkisi

⁵⁰ Ebu'l-Âs (ö. 12/634) Mekke'nin itibarlı zenginlerinden biriydi. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, II, 478; İbn Sa'd, VIII, 30; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Belâzurî, II, 23.

⁵¹ İbn Sa'd, VIII, 36; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Zubeyr b. Bekkâr, s. 29; Belâzurî, II, 28; Taberî, *Târih*, II, 42-43; İbn Abdilber, IV, 1839-40.

⁵² İbn Sa'd, VIII, 37; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 32; Belâzurî, II, 29; Taberî, *Târih*, II, 42-43; İbn Abdilber, IV, 1839. Belâzurî Ümmü Kulsûm'ü nikâhlayanın Muatteb b. Ebî Leheb olduğunu, ona Uteybe de dendiğini belirtir (*Ensâb*, II, 29).

⁵³ İbn Sa'd, VIII, 30, 31; Belâzurî, II, 23.

⁵⁴ İbn Sa'd, VIII, 37; Belâzurî, II, 28, 29; İbn Abdilber, IV, 1839-40.

⁵⁵ İslâm'dan önce Araplarda babanın rolü hakkında geniş bilgi için bk. Aîşe Abdurrahman bint eş-Şâti', s. 430-431; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 128-136; Özeydin, *DİA*, III, 321-322.

Hz. Muhammed 40 yaşında Allah'ın elçisi olarak görevlendirildiğinde (610),⁵⁶ önce kendi ailesini İslam'a davet etmiş, ailesinden kendisine başta eşi Hatice olmak üzere,⁵⁷ evlatlığı Zeyd,⁵⁸ kızları Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Kulsüm ve Fâtıma⁵⁹ ile amcazadesi Ali iman edip Müslüman olmuşlar⁶⁰ ve böylece ilk inananlar grubunu oluşturarak onunla birlikte namaz kılmaya başlamışlardır.⁶¹ Daha sonra bu aileye evlendiği kocasından ayrılarak yanına dönen azatlısı Bereke katılmış ve Rasûlullah onu peygamberliğin ikinci veya üçüncü yılında evlatlığı Zeyd ile evlendirmiştir (612-613).⁶² Bu evlilikten Rasûlullah'ın torunu konumundaki Üsâme b. Zeyd dünyaya gelmiş (613)⁶³ ve böylece onun ailesinde yaşayanların sayısı artmıştır.

Hz. Peygamber açıktan İslâm'a davet etmeye başladığı zaman (613),⁶⁴ İslam'ın yayılmasını önlemek isteyen Kureyş

⁵⁶ İbn İshâk, s. 109, 114; İbn Hişâm, I, 256; İbn Habîb, s. 10; Belâzurî, I, 115-123; Fesevî, III, 281.

⁵⁷ İbn İshâk, s. 112, 113-114, 120; İbn Hişâm, I, 257-258; İbn Sa'd, VIII, 36; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 33; Belâzurî, II, 23.

⁵⁸ İbn İshâk, s. 118; İbn Hişâm, I, 265; Belâzurî, I, 125, II, 112.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Siretu'n-Nebi (s.a.v.)*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1963/1383, II, 478; İbn Sa'd, VIII, 36; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31, 32; Belâzurî, II, 23.

⁶⁰ İbn İshâk, s. 119; İbn Sa'd, III, 21-22; Belâzurî, II, 346; İbn Abdilber, III, 1092-93.

⁶¹ İbn İshâk, s. 117; İbn Hişâm, I, 164; Belâzurî, I, 123-127; krş. İbn Hişâm, I, 265.

⁶² İbn Sa'd, VIII, 223; Belâzurî, II, 118; İbn Abdilber, IV, 1925. İbn Sa'd'ın kaydettiğine göre Rasûlullah Ümmü Eymen'in cennetlik olduğunu belirtip, "Cennetlik kadınla kim evlenmek ister?" deyince, Zeyd onunla evlenmiştir (İbn Sa'd, VIII, 224). Rasûlullah, çocukluğundan beri kendine hizmet ederek âdeta annelik yapmış olan azatlısı Ümmü Eymen'i ehlibeytinin bakıyyesi olarak değerlendirir ve ona "anacığım!" diyerek iltifat ederdi (İbn Sa'd, VIII, 223; İbn Abdilber, IV, 1794). Öte yandan Bereke'nin Habeşistanlı olduğu nakledilmektedir (İbn Sa'd, I, 116-117; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, VII, 3003-304).

⁶³ Vâkidi'nin kaydettiğine göre Rasûlullah vefat ettiğinde Üsâme, 19 yaşında idi (el-Vâkidi, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Megâzi*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1409/1989, III, 1125). Bu bilgiye göre Üsâme 613 veya 614 yılında doğmuş olmalıdır. Belâzurî'nin Vâkidi'den naklettiği bir rivayete göre ise, Rasûlullah vefat ettiğinde Üsâme 21 yaşındaydı (Belâzurî, II, 116-117). Buna göre o, 612 yılında doğmuş olmalıdır.

⁶⁴ İbn İshâk, s. 128-129

ileri gelenleri,⁶⁵ onun ailesinde sıkıntı yaşaması ve toplumdan soyutlanması için onun kızlarıyla nikâhlı bulunan ve müşrik olan⁶⁶ damatlarına eşlerini boşamaları için baskı yapmışlardır. Önce onlar, Mekke'de zenginliği ve saygınlığıyla tanınan damadı Ebu'l-Âs'a Zeyneb'i boşaması karşılığında istediği Kureyşli kadını kendisine alacaklarını vaat etmişler, fakat o, eşini sevdiğini belirterek onların teklifini kabul etmemiştir.⁶⁷ Sonra onlar, Rasûlullah'ın diğer iki damadı Utbe ve Uteybe'ye benzer teklifte bulduklarında her ikisi de bu öneriyi kabul ederek Rukiyye ve Ümmü Kulsüm'ü boşamışlardır (613).⁶⁸ Kaynaklarda yer alan başka bir anlatıma göre, Ebû Leheb ile karısı Ümmü Cemîl, Rasûlullah'a ve İslam'a düşmanlıkları nedeniyle haklarında Tebbet suresi inince, oğullarına baskı yaparak Rasûlullah'ın kızlarını boşamalarını sağlamışlardır.⁶⁹ Öyle anlaşılıyor ki her iki baskı da aynı tarihlerde gerçekleştiğinden boşanmada etkili olmuştur.

Bazı kaynaklar Rukiyye ve Ümmü Kulsüm'ün fiili evlilik gerçekleşmeden boşandıklarını,⁷⁰ bazıları ise Rukiyye'nin fiili olarak evliyken, Ümmü Kulsüm'ün ise henüz fiili evlilik gerçekleşmeden boşandığını belirtmektedir.⁷¹ Muhtemelen biri evli, öbürü nikâhlyken zikredilen baskılar sonucu kocaları tarafından boşanarak dul kalmışlardır.

Bir süre sonra Hz. Peygamber, kızı Rukiyye'yi, peygamberliğin 3. veya 4. yılında İslam'ı kabul eden Osman b. Affân ile evlendirmiştir (613-614).⁷² Bu sırada 35 yaşlarında bulu-

⁶⁵ Belâzürî, I, 131-136.

⁶⁶ Belâzürî, II, 23; Taberî, *Târih*, II, 43.

⁶⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 478; Belâzürî, II, 23-24; Taberî, *Târih*, II, 43.

⁶⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 478; Belâzürî, II, 28; Taberî, *Tarih*, II, 42-43; İbn Abdilber, IV, 1839-40; Diyarbekrî, I, 274.

⁶⁹ İbn Sa'd, VIII, 36; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Zubeyr b. Bekâr., s. 29-30; Belâzürî, II, 28; İbn Abdilber, IV, 1839-40. Rasûlullah'ın yakınlarını açıktan İslam'a davet ederken Ebû Leheb'in muhalefeti ve Tebbet suresinin inişi hakkında geniş bilgi için bk. Belâzürî, I, 131-140.

⁷⁰ İbn Sa'd, VIII, 37, 38; İbn Abdilber, IV, 1952.

⁷¹ Zubeyr b. Bekâr., s. 29, 30.

⁷² İbn İshâk, s. 229, 156; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 478; İbn Sa'd, VIII, 36; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31; Zubeyr b. Bekâr., s. 30; Belâzürî, II, 28; Taberî, *Târih*, II, 43; Levi Della Vida, "Osman", *İA*, İstanbul 1993, IX, 427. Fesevî'nin bir kaydına göre Osman, Rukiyye ile İslam'dan önce evlenmiştir (Fesevî, III, 293-294).

nan Osman, Kureyş'in en nüfuzlu ailelerinden biri olan Ümeyye oğullarına mensuptu. Ailesi onun Müslüman olmasına karşı çıkmış, bizzat amcası İslâm'dan vazgeçirmek için ona fiili baskı uygulamıştır.⁷³ Bu baskılar devam ettiği için Rasûlullah, kızına ve damadına Habeşistan'a hicret etmelerini önermiş, onlar da ilk hicret edenler arasında yer almıştır (615).⁷⁴ Rukiyye gerek hicret esnasında gerekse Habeşistan'da birtakım sıkıntılarla karşılaşmış, hicret ederken düşük yapmış,⁷⁵ Habeşistan'da güzelliğinden dolayı bazı insanlar tarafından rahatsız edilmiştir.⁷⁶ Rasûlullah da, kendisinden uzak kalan bu kızı ve damadı hakkında Habeşistan'dan gelenler yoluyla bilgi almış ve onlara dua etmiştir.⁷⁷ Rukiyye bir süre Habeşistan'da kaldıktan sonra eşi ile birlikte Mekke'ye geri dönmüş⁷⁸ ve burada Abdullah adında bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir.⁷⁹

Hz. Muhammed, Mekke'de İslam'ı tebliğ görevini yerine getirirken büyük sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmış, bu dönemde ailesinden kendisine her türlü desteği hiç kuşkusuz eşi Hz. Hatice vermiş, fakat o, peygamberliğin onuncu yılında (10 Ramazan/Şubat 620)⁸⁰ 65 yaşında yaşamını yitirmiştir.⁸¹ Onun ölümüyle Hz. Muhammed, yirmi beş yıl birlikte yaşayıp sevinç ve kederlerine ortak olan, kendisine maddî ve manevî her türlü desteği veren hayat arkadaşından, çocukları ise annelerinden mahrum kalmışlardır.

⁷³ İbn Sa'd, III, 55.

⁷⁴ İbn Hişâm, I, 213; Belâzurî, I, 225-26; II, 28; İbn Sa'd, VIII, 36; İbn Abdilber, IV, 1840.

⁷⁵ İbn Sa'd, VIII, 36; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31.

⁷⁶ İbn İshâk, s. 199.

⁷⁷ Fesevî, III, 284.

⁷⁸ Belâzurî, II, 28. Mekkelilerin Müslüman olduğu söylentisini duyup da Habeşistan'dan Mekke'ye geri dönenler arasında Rukiyye ile kocası Osman da bulunmaktaydı (İbn Hişâm, I, 245; İbn Abdilber, IV, 1840; İbnu'l-Esir, İzzeddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XII, Beyrut 1965, II, 77). Onların ikinci kez Habeşistan'a hicret edip tekrar Mekke'ye döndükleri belirtilir. Belâzurî, I, 225.

⁷⁹ İbn İshâk, s. 229; Belâzurî, II, 28; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31; Belâzurî, II, 28; Zubeyr b. Bekkâr, s. 30; İbn Abdilber, IV, 1840.

⁸⁰ Belâzurî, II, 34, 35.

⁸¹ İbn Sa'd, VIII, 18; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22; Belâzurî, II, 34, 35.

Hz. Hatice ile evli olduğu süre içinde ikinci bir kadınla evlenmeyen Rasûlullah, eşinin vefat ettiği Ramazan ayı içinde, Sevde bint Zem'a ile evlenmiştir (Ramazan/Şubat-Mart 620).⁸² Bu evliliğinden bir ay sonra da Ebû Bekir'in kızı Âişe ile nikâhlanmış (Şevval/Mart 620), fiili evlilikleri ise üç veya dört yıl sonra gerçekleşmiştir.⁸³ Hz. Peygamber'in Sevde ile evlendiği sırada ailesinde kızları Ümmü Kulsûm ve Fâtıma ile Ali b. Ebî Tâlib, evlâtlığı Zeyd b. Hârise, Zeyd'in eşi Ümmü Eymen ve oğlu Üsâme b. Zeyd bulunmaktaydı.⁸⁴ Bu evlilikle Rasûlullah'ın aile düzeni bozulmadıysa da evde bulunan kızları ilk defa üvey anne ile birlikte yaşamaya başladılar. Aslında Ümmü Kulsûm ve Fâtıma Arap geleneğine göre evlenecek yaştaydılar, ancak muhtemelen yukarıda da sözü edilen Kureyş ileri gelenlerinin baskısı sürdüğü için kimse onları istemeye cesaret edememekteydi.

Bu dönemde Fâtıma babasına destek vermeye çalışarak müşriklerin babasına yaptıkları kötülöklere tepki göstermiş ve bu nedenle sıkıntıyla karşılaştığı da olmuştur. Bir kayda göre Hz. Muhammed, Kâbe'nin yanında namaz kılariken secdeye gittiğinde müşrikler tarafından üstüne deve işkembesi atılmış, bunu duyan Fâtıma koşarak gelip onu üstünden kaldırarak babasının üzerini temizlemiş, sonra da babasına bu kötülüğü yapanları kınayıp onlara beddua etmiştir.⁸⁵ Bir başka kayda

⁸² İbn Sa'd, VIII, 53; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22; Belâzurî, II, 28.

⁸³ İbn Sa'd, VIII, 79; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 33. Hz. Âişe, dokuz yaşında bulüğ çağına ulaşınca evlenmiştir (Şevval 1 / Nisan 623) (İbn Sa'd, VIII, 62-63; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22). Rasûlullah'tan önce Hz. Ebû Bekir'in Âişe'yi Cübeyr b. Mut'ime sözlediği, Rasûlullah isteyince Cübeyr ile anlaşmasını feshederek kızını Rasûlullah'a nikâhlandığı nakledilmektedir (İbn Sa'd, VIII, 62-63; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 22). Bu bilgi dönemin Mekke örf ve âdetine göre küçük yaştaki kızların velileri tarafından yaşlı eröklere sözlenebildiğini ve bu kızlar bulüğ çağına ulaşınca da onlarla evlenebildiklerini göstermektedir. Hz. Peygamber'in aile hayatı ve eşleri hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, İstanbul 2003.

⁸⁴ Rasûlullah'ın hicret ederken Ali'yi yerine bırakıp ondan emanetleri sahiplerine vermesini istemesi (İbn Sa'd, III, 22), Ali'nin bu aile içinde yaşadığını göstermektedir.

⁸⁵ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *es-Sahih*, İstanbul 1413/1992, "Cizye ve Muvâdea", 21; en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992, "Tahâret", 192. Rasûlullah da bunu kendisine yapanlara beddua etmiş ve bu şahıslar Bedir'de öldürölmüşlerdir (Bk. Nesâî, "Tahâret", 192).

göre Kureyşli bir genç, Fâtıma'nın yolda giderken başını yarmış, bunun üzerine Fâtıma orada bulunan Abdüşemsoğulları'ndan yardım talep ettiyse de kendisine yardım eden olmamıştır.⁸⁶

H. Muhammed'in bu dönemde ailesinde erkek olarak en önemli yardımcısı kendisinden on yaş küçük olan evlâtlığı Zeyd idi. O, ailede erkeklerin yapması gereken işleri yapmakta ve H. Muhammed'e yardım etmekteydi. Rasûlullah peygamberliğin onuncu yılında hem eşini hem de kendisini himaye eden amcası Ebû Tâlib'i yitirdikten sonra Mekke'de İslam'ı yaymanın iyice zorlaştığını görünce, evlâtlığı Zeyd ile birlikte, İslam'ı kabul edip kendisini himaye edebilecekleri umuduyla Tâife gitmiş, fakat umduğunu bulamadığı gibi kötü muameleyle maruz kalınca, onu Zeyd korumaya çalışmıştır.⁸⁷

H. Muhammed'in bu dönemde kızı Zeyneb ve Ümmü Kulsûm ile ilişkileri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Zeyneb'in, müşrik olmasına rağmen kocası Ebu'l-Âs ile iyi geçindiği, aralarında önemli bir anlaşmazlık çıkmadığı, inanç ve yaşantısından dolayı kocasından baskı görmediği, hatta onun tarafından korunduğu, kocası zengin olduğu için dönemin şartlarına göre müreffeh bir hayat yaşadıkları tahmin edilebilir. Ayrıca bu dönemde Zeyneb'in Ali ve Ümâme adlarında iki çocuğu,⁸⁸ Rukiyye'nin ise Abdullah adında bir oğlu dünyaya gelmiş,⁸⁹ fakat Rasûlullah'ın bu torunlarıyla hicretten önceki ilişkileri de bilinmemektedir.

Medine Döneminde Hz. Muhammed'in Çocuklarıyla İlişkisi

H. Muhammed, 622'de Medine'ye hicret ederken hanımı Sevde ile kızları Ümmü Kulsûm ve Fâtıma'yı Mekke'de bırakmış,⁹⁰ ilk yedi ay ailesinden ayrı Ebû Eyyub'un evinde ikamet

⁸⁶ İbn İshâk, s. 217. Fâtıma'nın çağrısı üzerine Ebû Süfyân ve Ebû Cehil dışarı çıkmış, fakat sözü edilen genç, Ebû Süfyân'a seslenerek "O benim kontrolümdedir" deyince müdahale etmeyip geri dönmüştür.

⁸⁷ Belâzurî, I, 273.

⁸⁸ İbn İshâk, s. 229; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31.

⁸⁹ İbn İshâk, s. 229; Belâzurî, II, 28; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31; Belâzurî, II, 28; Zübeyr b. Bekkâr, s. 30; İbn Abdilber, IV, 1840.

⁹⁰ İbn Sa'd, VIII, 62; Belâzurî, I, 317.

etmiştir.⁹¹ Bu süre içinde kızlarından sadece ilk hicret edenler arasında yer alan⁹² Rukıyye ile görüşebilmiştir. İnşa ettirdiği mescidin bitişiğine kendisine ait odalar yaptırınca, evlâtlığı Zeyd ile azatlısı Ebû Râfi'i Mekke'ye göndererek eşini ve iki kızını Medine'ye getirtmiş,⁹³ fakat büyük kızı Zeyneb, müşrik olan kocası Ebu'l-Âs müsaade etmediği için Mekke'de kalmıştır.⁹⁴ İki kızı ve eşi Medine'ye gelince Rasûlullah, Ebû Eyyüb'un evinden ayrılarak kendi evine taşınmış⁹⁵ ve ailesiyle birlikte yaşamaya başlamıştır. Mekke'de kalan kızı Zeyneb,⁹⁶ her ne kadar müşrik olan kocasının nüfuzu sebebiyle Mekke'de baskıya maruz kalmasa da⁹⁷ onun da hicret etmesini arzu etmiş, ileride anlatılacağı gibi ilk fırsatta onun Medine'ye gelmesini sağlamıştır.

Mekke'de Rasûlullah'ın ailesinde yaşayan Zeyd b. Hârise ile Ali b. Ebî Tâlib, Medine'ye hicret ettikten sonra ensârdan Müslüman kardeşlerinin yanında yaşamaya başlamışlar,⁹⁸

⁹¹ İbn Sa'd, I, 237; Belâzurî, I, 314.

⁹² İbn Hanbel, *Mesâil*, 32; İbn Abdilber, IV, 1840. Hicret esnasında iki yaşlarında bulunan oğulları Abdullah da yanlarında olmalıdır.

⁹³ İbn Sa'd, I, 237-238, 239-240; VIII, 38, 62-63; Belâzurî, I, 317; II, 44. Zeyd, Mekke'den kendi hanımı ve oğlu Üsâme'yi de getirdi. Üsâme muhtemelen 614 yılında doğmuştu ve hicret esnasında 8 yaşındaydı. Çünkü Rasûlullah vefat ettiğinde o 19 yaşındaydı (Vâkidi, III, 1125). Ayrıca onlarla beraber Ebû Bekir'in hanımı ve kızları Âişe ve Esmâ da Medine'ye hicret ettiler. Bk. İbn Sa'd, I, 238; Belâzurî, I, 317.

⁹⁴ Belâzurî, I, 317.

⁹⁵ İbn Sa'd, VIII, 63.

⁹⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 478; Belâzurî, I, 317. İbn Hişâm, Rasûlullah'ın Mekke'de iken gücü olmadığı için kızı Zeyneb'i müşrik kocasından ayıramadığını belirtmektedir (İbn Hişâm, *Sîre*, II, 478). Oysa Mekke döneminde müşrik olan eşten ayrılmayı emreden herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı.

⁹⁷ Rasûlullah ve Ebû Bekir'in eş ve çocuklarını Mekke'de bırakarak hicret etmeleri ve yaklaşık yedi ay sonra onları Medine'ye getirtmeleri (Bk. İbn Sa'd, VIII, 62, 63) bu dönemde Mekke'de müşriklerin saygın Müslümanların kadın ve çocuklarına şiddet uygulamadığını göstermektedir. Bununla birlikte onlar, Müslümanların eş ve çocuklarının Medine'ye hicretini de hoş karşılamamakta, engellenmeye çalışmaktaydılar. Nitekim Ebu'l-Âs Zeyneb'in kardeşleriyle hicretini engellemiş (Belâzurî, *Ensab*, I, 317), el-Huveyris b. Nukayz ise hicret amacıyla Mekke'den ayrılmak zere olan Fâtıma ve Ümmü Kulsüm'e saldırarak onları bineklerinden düşürmüştür (İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 468-69).

⁹⁸ Hicretten sonra Zeyd ile Useyd b. Hudayr, Ali ile Sehl b. Huneyf kardeş oldular (İbn Sa'd, III, 23; Belâzurî, I, 318; II, 346).

Rasûlullah'ın ailesinde ise sadece eşi Sevde ve iki kızı kalmıştır.

Rasûlullah kızı Rukıyye, ağır hasta⁹⁹ olmasına rağmen onu bırakarak Bedir seferine çıkmak zorunda kalmış, ancak damadı Osman'ı hasta eşine bakmakla görevlendirmiştir.¹⁰⁰ Fakat Rukıyye bu hastalıktan kurtulamamış, babası Bedir'de iken vefat etmiştir (Ramazan 2/Mart 624).¹⁰¹ Kızının cenazesinde bulunamayan Rasûlullah,¹⁰² Bedir'den döndükten sonra küçük kızı Fâtıma ile birlikte Rukıyye'nin kabrini ziyarete gitmiş, mezarın başında hüzünlenip kızı ile birlikte ağlamış, kızını elbisesinin eteğiyle gözyaşlarını silerek teskin etmeye çalışmıştır.¹⁰³

Bundan sonra Rasûlullah, hem evde bulunan iki kızını evlendirmiş hem de kızı Zeyneb'i Medine'ye getirtmiştir. Kesin olmamakla birlikte önce Fâtıma nişanlandığı, sonra Zeyneb'in Medine'ye geldiği, daha sonra Fâtıma'nın evlendiği, ardından da Ümmü Kulsûm'ün nişanlanıp evlendiği anlaşılmaktadır. Bu kızlarını evlendirirken de önemli ölçüde kendisinin belirleyici olduğu görülmektedir. İbn Sa'd'ın bir kaydına göre Fâtıma'ya

⁹⁹ İbn Abdilber, bu sırada Rukıyye'nin kızamık hastası olduğunu kaydeder (İbn Abdilber, IV, 1840).

¹⁰⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 101, 115; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 470; İbn Sa'd, VIII, 36-37; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31; Buhârî, "Meğâzî", 19; İbn Şebbe, *Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/876)*, *Kitâbu't-Târîhi'l-Medîneti'l-Munevvere*, thk., Fehim Muhammed Şeltût, I-IV, Cidde 1979/1399, I, 104; Belâzurî, I, 345; İbn Abdilber, IV, 1841-1842. Buhârî'nin bir kaydına göre, Rasûlullah Osman'a savaşmış gibi sevap alacağını belirterek ona bakmasını istemiştir (Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 7). Rasûlullah Bedir Savaşı'ndan sonra damadı Osman'a bu savaşa katılmış gibi ganimetten pay vermiştir (İbn Abdilber, IV, 1842).

¹⁰¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 101, 115; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 470; İbn Sa'd, VIII, 36-37; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31; İbn Şebbe, I, 104; Belâzurî, I, 345; İbn Abdilber, IV, 1841-42. Rasûlullah Bedir Savaşı'ndan sonra damadı Osman'a bu savaşa katılmış gibi ganimetten pay vermiştir (İbn Abdilber, IV, 1842).

¹⁰² Zeyd b. Hârise, Bedir zaferini müjdelemek için Medine'ye geldiğinde Rukıyye yeni defnedilmişti (Vâkıdî, I, 115; İbn Hanbel, *Mesâil*, 31; Belâzurî, II, 28).

¹⁰³ İbn Sa'd, VIII, 37; İbn Şebbe, *Târîh*, I, 103. Hz. Ömer, Rukıyye için ağlayan kadınları, kamçısıyla susturmak isteyince, Rasûlullah ona engel olup kadınların ağlamasına müsaade etmiş, üzüntüyü kalb ve göz ile göstermenin Allah'tan ve merhametten, söz ve elle göstermenin ise şeytandan kaynaklandığını belirterek, elleri ve dilleri bu işe karıştırmaktan sakındırmıştır (İbn Sa'd, VIII, 37; İbn Şebbe, *Târîh*, I, 103).

önce Hz. Ebû Bekir talip olmuş, Rasûlullah olumlu cevap vermeyince, Hz. Ömer ona talip olmuş, fakat o da olumlu cevap alamamıştır.¹⁰⁴ İbn Sa'd'ın başka bir kaydına göre Rasûlullah, daha önce Fâtıma'yı Hz. Ali'ye vereceğine dair söz verdiği için Ebû Bekir ve Ömer'in taleplerini geri çevirmiştir.¹⁰⁵ Muhtemelen Rasûlullah'ın, Fâtıma ile Hz. Ali'nin birbirlerinde gönüllerinin olabileceği düşüncesiyle Hz. Ali'nin onu istemesini beklediği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali evlilik yapacak maddi olanağa sahip olmaması nedeniyle çekingen davranmışsa da yakınlarının teşvikiyle Rasûlullah'a gidip Fâtıma'yı istemiş, onun bu talebini olumlu karşılayan Rasûlullah kızına, Ali'nin kendisiyle evlenmek istediğini belirterek görüşünü sormuş, susması üzerine onu Hz. Ali'ye nikâhlamıştır.¹⁰⁶ Kaynaklarda yer alan rivayetlere göre nikâh ile fiili evlilik farklı tarihlerde olmuş; nikâh hicri ikinci yılın Safer (Ağustos 623) ya da Ramazan (Mart-Nisan 624) ayında,¹⁰⁷ fiili evlilik ise Hz. Ali'nin evlenmek için gerekli olan malî kaynağı temin etmesinden sonra¹⁰⁸ Zilhicce (Mayıs-Haziran 624) ayında gerçekleşmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ İbn Sa'd, VIII, 19-20.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, VIII, 20. Nesâî'nin kaydettiği bir hadise göre ise Rasûlullah, Fâtıma'yı küçük olduğu için onlara vermemiş, Ali isteyince vermiştir (Nesâî, "Nikâh", 7). Ancak bu sırada Fâtıma yaklaşık 18 yaşındaydı ve onun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile evlenmesinde dönemin örfüne göre yaş bakımından bir sorun bulunmamaktaydı. Nitekim Rasûlullah Hz. Ebû Bekir'in altı veya yedi yaşındaki kızı Âişe ile nikâhlanmış ve dokuz yaşına geldiğinde evlenmişti. Bu durumda Fâtıma'yı Hz. Ebû Bekir'e vermemesi, onun kızının duygularına bir baba olarak önem verdiğini göstermektedir.

¹⁰⁶ İbn İshâk, s. 230; İbn Sa'd, VIII, 19, 20; Belâzurî, II, 30-31. Bir hadisinde Rasûlullah, bakire kızın izninin susması olduğunu söylemiştir. Bk. Buhârî, "Hıyel", 11.

¹⁰⁷ İbn Hanbel'in kaydettiği bir rivayete göre, Ali Fâtıma ile hicri ikinci yılın Ramazan ayında (Mart-Nisan 624) nikâhlandı (İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30). Ed-Dülâbî'nin kaydettiği bir rivayete göre ise onlar hicri ikinci yılın Safer ayında (Ağustos 623) nikâhlandılar (Dülâbî, s. 63). İbn Hanbel, onların Recep veya Safer ayında nikâhlandıklarının da söylendiğini zikreder (İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30). İbn Sa'd'ın kaydettiği bir rivayete göre Fâtıma Rasûlullah'ın hicretinden beş ay sonra Receb ayında (Ocak 623) Ali ile nikâhlandı (İbn Sa'd, VIII, 22).

¹⁰⁸ Ali evlilik harcamaları için 480 dirhem temin etmiştir. İbn Sa'd, VIII, 19, 21-25; Belâzurî, II, 30-31. Ali'nin evlenme giderlerini karşılamak amacıyla ticaret yaparak para kazanmak için hazırladığı iki devesi, bir eğlence sırasında sarhoş olan amcası Hamza tarafından kesildiği nakledilmektedir. Bk. Buhârî, "Meğâzi", 12, "Buyu", 28; Müslim, "Eşribe", 2; Ebû Dâvûd,

Rasûlullah Fâtıma'nın evlilik hazırlıklarını yaptırarak gelin odasını hazırlatmış,¹¹⁰ Hz. Ali ise bazı sahâbilerin de yardımıyla düğün ziyafeti vermiştir. Daha sonra Rasûlullah, kızı ile damadı gerdeğe girmeden yanlarına gidip onlara hayır duada bulunmuştur.¹¹¹

Muhtemelen Hz. Ali, evlenirken Benû Kaynukâ'lılar'dan kalan evlerden birisine yerleşmiş,¹¹² bir süre sonra Rasûlullah Fâtıma'ya gelip, kendisinden uzak kaldığını belirterek yanına taşınmasını istemiştir. Bunun üzerine Fâtıma ondan, kendisine en yakın evde oturan Hârise b. en-Nu'mân'a oturduğu evi boşaltıp kendisine vermesini rica etmesini istemiştir. Rasûlullah da Hârise'den böyle bir talepte bulunmaya yüzünün olmadığını belirtmiş, fakat bir süre sonra bunu duyan Hârise, Rasûlullah'a gelip evini memnuniyetle kendisine verdiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Fâtıma bu eve taşınarak¹¹³ babasıyla daha sık görüşme fırsatı elde etmiştir.

Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'ndan sonra Mekke'de bulunan kızı Zeyneb'i Medine'ye getirme fırsatı elde etmiştir. Kaynaklarda yer alan kayıtlara göre, Zeyneb'in kocası Ebu'l-Âs, Bedir'de Müslümanlara esir düşünce, Zeyneb onu kurtarmak

Süleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992, "Harac, Fey' ve İmâra", 19, 20.

¹⁰⁹ İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; Dülâbi, s. 63. Hasan b. Ali'nin hicri üçüncü yılın Ramazan ayında (Şubat-Mart 625) doğduğu haberi (Belâzurî, II, 32) doğru kabul edilirse, fiili evliliğin en geç hicri ikinci yılın Zilhicce ayında gerçekleştiği söylenebilir. İbn Sa'd ise onların Bedir Savaşı'ndan döndükten sonra fiili olarak evlendiklerini ve bu sırada Fâtıma'nın 18 yaşında bulunduğunu kaydetmektedir (İbn Sa'd, VIII, 22).

¹¹⁰ İbn Sa'd, VIII, 19, 20, 21-25; Belâzurî, II, 30-31; İbn Mâce, "Nikâh", 24.

¹¹¹ İbn Sa'd, VIII, 19, 20, 21-25; Belâzurî, II, 30-31. Yahudilerin evlenen erkek ile kadının arasını açmak için çalıştıkları, Rasûlullah'ın, kızı ve damadının bundan etkilenmemesi için gerdek öncesi abdest aldığı suyu dua ederek onların üzerine serptiği nakledilmektedir (İbn Sa'd, VIII, 23, 24).

¹¹² Buhârî'nin bir rivayetine göre Rasûlullah, Hasan ve Hüseyin'i Benû Kaynukâ' çarşısının yanında bulunan Fâtıma'nın evinin avlusunda sevmiştir (Buhârî, "Büyu", 49). Ali evlenmeden önce Benû Kaynukâ' Yahudileri Müslümanlara teslim olup (Zilkade 2/Nisan 624) Mekke'yi terk etmişlerdi ve geriye bıraktıkları mal ve emlak ganimet olarak dağıtılmıştı. Bk. A. J. Wensinck, "Kaynukâ", *İA*, İstanbul 1993, VI, 467; Casim Avcı, "Kaynukâ' (Benî Kaynukâ)", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 88.

¹¹³ İbn Sa'd, VIII, 22-23.

için Medine'ye fidye göndermişti. Rasûlullah bu fidyenin içinde Hz. Hatice'nin kızına evlilik hediyesi verdiği gerdanlığı görünce hüzünlenip duygulanmış ve esirde hissesi bulunanlara, gerdanlığı Zeyneb'e iade ederek Ebu'l-Âs'ı serbest bırakmalarını rica etmiştir. Bu ricası kabul edilince, Ebu'l-Âs'ı kızı Zeyneb'i Medine'ye gönderme sözü alarak serbest bırakmış ve evlâtlığı Zeyd ile ensardan birisini Zeyneb'i getirmeleri için Mekke yakınlarına göndermiştir. Ebu'l-Âs Mekke'ye varınca, Zeyneb'in Medine'ye gitmesine müsaade etmiş ve kardeşi Kinâne ile onu Zeyd'in bulunduğu yere göndermiş, fakat Bedir yenilgisinin de etkisiyle onun gitmesine karşı çıkan Kureyşliler'den Hubbâr b. el-Esved, mızrağıyla Zeyneb'i bineğinden yere düşürerek düşük yapmasına sebep olmuştur.¹¹⁴ Bunun üzerine evine geri dönmek zorunda kalan Zeyneb, birkaç gün sonra iyileştiğinde kayın biraderi Kinâne ile birlikte geceleyin yola çıkıp Zeyd'in bulunduğu yere ulaşmış, onlarla birlikte Medine'ye babasının yanına hicret etmiştir (Şevval 2/Nisan 624).¹¹⁵

Öyle görünüyor ki Rasûlullah, kızı Rukıyye'nin acısının taze olduğu bir dönemde, sözü edilen gerdanlık vesilesiyle ve fakâr eşi ve kızı Zeyneb'i hatırlamış, kızına olan özlemi artmış, hem hatıra gerdanlığın kızına iadesini hem de iki yıla yakın bir süredir göremediği kızının Medine'ye gelmesini temin etmek için damadıyla anlaşmıştır. Damadı da eşini çok sevmesine rağmen Medine'ye göndermiştir.

Bununla birlikte Rasûlullah, Zeyneb'e saldıran ve düşük yapmasına sebep olan Hubbâr'ın eylemine sessiz kalmamış, Hubbâr'ı ve ona yardımcı olan şahsı yakalayıp öldürmeleri emrini verdiği askeri bir birliği Mekke tarafına göndermiş, fakat bu birlik Hubbâr'ı yakalamayı başaramamıştır (2/624).¹¹⁶ Da-

¹¹⁴ Vâkıdî, I, 130-131; II, 857; Belâzurî, II, 24-25; Taberî, *Târîh*, II, 43; krş. İbn Sa'd, VIII, 31; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121. Belâzurî'nin kaydettiğine göre Hubbâr, Zeyneb'i mızrağıyla bineğinden yere düşürünce Zeyneb'in kaburga kemiklerinden birisi kırılmıştır (Belâzurî, II, 24-25).

¹¹⁵ Vâkıdî, I, 130-131; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 479-480; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Belâzurî, II, 24-25. Ayrıca krş. İbn Sa'd, VIII, 31; Taberî, *Târîh*, II, 43.

¹¹⁶ Vâkıdî, II, 857; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 482; Belâzurî, II, 25. Rasûlullah bu seriyyeyi gönderirken Hubbâr ve diğer şahsı yakalayıp yakarak öldürmeleri talimatını vermiş, ancak ertesi gün seriyyedekilere haber göndererek, yakarak cezalandırmanın Allah'a mahsus olduğunu belirtip, hedef gösterdiği şahısları katletmelerini emretmiştir. Bk. Vâkıdî, II, 857; İbn Hişâm, *Sîre*, II, 482.

ha sonra Rasûlullah, kızına karşı işlenen bu suçu unutmamış, Mekke'nin fethi esnasında Hubbâr'ın öldürülmesini emretmiş, ancak Hubbâr yakalanmadan Rasûlullah'ın huzuruna çıkıp Müslüman olduğunu ifade edince affedilmiştir (8/630).¹¹⁷ Mekke'nin fethi esnasında Rasûlullah'ın öldürülmesini emrettiği kişiler arasında bulunan el-Huveyris b. Nukayz'ın suçlarından birisi, Fâtıma ve Ümmü Kulsûm'e Medine'ye hicret ederlerken saldırıp onları bineklerinden düşürmesiydi. Bu yüzden Hz. Ali, el-Huveyris'i evinde yakalayıp öldürmüştür.¹¹⁸ Bu iki hadise Rasûlullah'ın, kızlarına yapılan saldırılara sesiz kalmadığını, babalık duygusuyla kızlarını korumak için çalıştığını, onlara saldıran failleri en ağır bir şekilde cezalandırmak istediğini göstermektedir.

Zeyneb'in Medine'ye gelirken kızı Umâme'yi de beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Zira kaynaklar, Rasûlullah'ın Umâme'yi kucağına alarak gezdirdiğini, kucağında mescide getirip omzuna ya da kucağına alarak namaz kıldırıldığını, rükû ve secdeye giderken onu yere bırakıp kalkınca tekrar aldığını bildirmektedir.¹¹⁹ Yine Umâme'nin namaz kılarken secdede dedesinin omzuna çıktığı, buna rağmen dedesinin ona dokunmayıp kızmadığı haber verilmektedir.¹²⁰ Bu rivayetler Medine'ye gelen Zeyneb'in babasının yanında kaldığını, bu vesileyle Rasûlullah'ın kız torunuyla yakından ilgilendiğini, ona olan sevgisini ve şefkatini gösterdiğini, geleneksel anlayışın dışına çıkarak kız torununu kucağına alıp toplum içinde gezdirdiğini, mescitte cemaate namaz kıldırırken bile onu omzuna ve kucağına aldığını, incitmemeye çalıştığını göstermektedir.¹²¹

¹¹⁷ Vâkıdî, II, 857; Belâzurî, II, 25.

¹¹⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 468-69; Ayrıca bk. Vâkıdî, II, 857.

¹¹⁹ İbn Sa'd, VIII, 39, 40; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992, V, 304; Buhârî, "Salât", 106; "Edeb", 18; Müslim, "Mesâcid ve Mevzûu's-Salât", 41; Nesâî, "Mesâcid", 19; Ebû Dâvûd, "Salât", 164, 165; İbn Abdilber, IV, 1788.

¹²⁰ İbn Sa'd, VIII, 232; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 230.

¹²¹ Zeyneb'in oğlu Ali hakkında ise iki farklı bilgi bulunmaktadır; bunlardan birine göre o, çocuk yaşta ölmüştür (İbn İshâk, s. 229; Belâzurî, II 27), diğere göre ise buluş çağına ulaşmıca kadar yaşamış ve Mekke fethi esnasında dedesi onu terkisinde gezdirmiştir (İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; İbn Abdilber, III, 1134). İkinci haber doğruysa, o, annesi hicret ederken babasının yanında kalmıştır.

Bir süre sonra Hz. Peygamber diğer kızı Ümmü Kulsûm'ü Hz. Osman'a nikâhlamıştır (Rebiülevvel 3/Ağustos-Eylül 624).¹²² Kaynaklardaki kayıtlara göre bu evliliğe Rasûlullah karar vermiştir. Bazı kayıtlara göre Hz. Osman, Hz. Ömer'den dul kızı Hafsa'yı isteyip olumsuz cevap aldığını Rasûlullah'a anlattığında;¹²³ bazılarına göre ise Hz. Ömer, Hz. Osman'a Hafsa ile evlenmesini teklif edip olumsuz cevap aldığını anlatınca,¹²⁴ Rasûlullah, yakında Hafsa'nın Hz. Osman'dan Osman'ın da Hafsa'dan daha hayırlı biriyle evleneceğini söylemiş ve Ümmü Kulsûm'ü ona nikâhlamıştır.¹²⁵ Başka bir anlatıma göre ise, Hz. Peygamber Hz. Osman'a, eşi Rukiyye'nin ölümüne çok üzüldüğünü ve sık sık kabrini ziyaret ettiğini görünce, Cebrail'in kendisine gelip kardeşinin mihrine benzer bir mihrle kızı Ümmü Kulsûm'ü ona nikâhlamasını emrettiğini söyleyerek kızını ona nikâhlamıştır.¹²⁶ Görüldüğü gibi gerek Ümmü Kulsûm'ün gerekse Hafsa'nın kiminle evleneceğine dönemin örfüne göre babaları karar vermiştir. Hz. Osman ile Ümmü Kulsûm'ün fiili evlilikleri ise iki ay sonra gerçekleşmiştir (Cemâziyelâhir 3/Kâsım-Aralık 624).¹²⁷

İbn İshak'ın kaydettiğine göre Hz. Peygamber, Osman ile evlenen kızına kocası ile iyi geçinmesini ve onun meşru isteklerini yerine getirmesini şöyle tavsiye etmiştir: "Ey kızım, kocası kızgınken onun isteğini yerine getirmeyen hiçbir kadın yoktur. Kocası ona kara bir dağdan kızıl bir dağa veya kızıl bir dağdan kara bir dağa gitmesini emretse bile. Öyleyse sen kocanla iyi geçinmeye bak."¹²⁸ Bu tavsiye, dönemin kadına bakış açısını yansıtmakta, Arap örfüne göre kadının kocasının isteklerini yerine getirmek durumunda olduğunu, Hz. Peygamber'in

¹²² İbn İshak, s. 237; İbn Sa'd, VIII, 38; İbn Hanbel, *Mesâil*, 32; Belâzurî, II, 29. İbn Sa'd bu sırada Ümmü Kulsûm'ün bekâr olduğunu kaydetmektedir (İbn Sa'd, VIII, 38).

¹²³ İbn İshâk, s. 237.

¹²⁴ İbn Sa'd, VIII, 81-83; İbn Abdilber, IV, 1952.

¹²⁵ İbn İshâk, s. 237; İbn Sa'd, VIII, 38; İbn Hanbel, *Mesâil*, 32; Belâzurî, II, 29.

¹²⁶ Belâzurî, II, 29. İbn Mâce'nin bir kaydına göre Cebrail, Rasûlullah'a gelerek, Allah'ın Ümmü Kulsûm'ü Osman'a, Rukiyye'nin mihri misli ile onunla yaptığı hayat arkadaşlığı gibi bir hayat arkadaşlığı yapmak üzere nikâhlandığını bildirmiştir (İbn Mâce, "Sunne", 11/3).

¹²⁷ İbn Sa'd, VIII, 38; İbn Abdilber, IV, 1952.

¹²⁸ İbn İshâk, s. 237.

de bu örf'e uygun olarak tavsiyesini yaptığını ve kızının damadıyla iyi geçinmeye çalışmasını istediğini göstermektedir.

Rasûlullah'ın gerek nübüvvetten önce gerekse sonra kızlarının kiminle evleneceğine kendisinin karar verdiği, ancak bu konuda kızlarını da bilgilendirdiği, onların da babalarının kararına itiraz etmedikleri, kızlarını ikinci eş olarak kimseye nikâhlamak istemediği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn İshâk'ın bir kaydına göre, Rasûlullah, kızını birine nikahlamak istediğinde, kızını yanına çağırıp kendisini kimin istediğini haber vermiş, kızlarını kıskanmış, onları ikinci eş olarak kimseye nikahlamamıştır.¹²⁹

Rasûlullah kızı Fâtıma'nın doğumlarıyla da yakından ilgilenmiş, torunlarının isimlendirilmesinde, akika kurbanının kesilmesinde ve tıraş edilen saçları ağırlığınca gümüşün tasaddukunda onlara yardımcı olmuştur. Hicri üçüncü yılda (Ramazan 3/Şubat-Mart 625) Fâtıma'nın ilk çocuğu dünyaya gelmiş,¹³⁰ Ali ona Harb adını koymak istemişse de, Hz. Peygamber bu ismi beğenmeyerek torununa Hasan adını vermiştir.¹³¹ Doğumunun yedinci gününde ise, akika kurbanı olarak bir koç kestirmiş, çocuğun saçlarını tıraş ettirip ağırlığınca fakirlere gümüş dağıttırmıştır.¹³² Tirmizi'nin Ebû Râfi'den kaydettiği bir rivayete göre Rasûlullah, Hasan doğduğunda onun kulağına ezan okumuştur.¹³³

Öte yandan Fâtıma yeni doğum yapmış olmasına rağmen Uhut Savaşı esnasında (Şevval 4/Mart 625) Müslümanlara lojistik destek sağlayan kadınlar arasında yer almış, Uhut'ta yaralanan babasının yüzündeki yarayı temizlemiş, kanamayı durdurmak için bir hasır parçasını yakıp külünü yaraya bastırıp kanı durdurmuştur.¹³⁴ Rasûlullah, şehit düşen amcası Hz. Hamza'nın başında kızı Fâtıma ile halası Safiye'nin ağladıkla-

¹²⁹ İbn İshâk, s. 237.

¹³⁰ Belâzurî, Fâtıma'nın oğlu Hasan'ı hicri 3. yılın Ramazan ayı ortasında (15 Ramazan 3/ 1Mart 625) doğurduğunu nakleder (Belâzurî, II, 32).

¹³¹ İbn İshâk, s. 231; Belâzurî, II, 32.

¹³² Belâzurî, II, 32.

¹³³ Tirmizî, "Edâhî", 16.

¹³⁴ Vâkîdî, I, 249-50; Buhârî, "Meğâzî", 25; İbn Mâce, "Tıb", 15. Rasûlullah ve Hz. Ali bu savaşta kullandıkları kılıçlarını överek Fâtıma'ya verip kanını yıkatmışlardır. İbn Hişâm, *Sîre*, II, 614.

rını görünce kendisi de ağlamış, amcasının şehitlik mertebesini anlatarak onları teselli etmeye çalışmıştır.¹³⁵

Hız. Peygamber, Fâtıma'nın ikinci çocuğu doğunca (Şaban 4/Ocak 626),¹³⁶ Ali'nin ona Harb adını vermesini istememiş, bu torununa Hüseyin adını koymuş,¹³⁷ onun için iki koç akıka kestirmiş,¹³⁸ saçını tıraş ettirip ağırlığınca fakirlere gümüş dağıttırıştır.¹³⁹

Rasûlullah'ın kızı Rukiyye'den torunu Abdullah ile ilişkileri hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Torunu Abdullah, bir horoz tarafından yüzü ve gözleri gagalanması sonucu hastalanıp hicri 4. yılda hayatını kaybetmiştir (Cemaziyülevvel 4/Ekim-Kâsım 625).¹⁴⁰ Rasûlullah onun ölümüne üzölmüş, onu kucağına alıp ağlamış ve gözyaşlarının merhametten kaynaklandığını, Allah'ın da merhametli kullarına merhamet edeceğini söylemiştir. Torununun cenaze namazını kıldırıp ona dua etmiştir.¹⁴¹

¹³⁵ Vâkıdî, I, 290, 313.

¹³⁶ Belâzurî, II, 32;

¹³⁷ İbn İshâk, s. 231; Belâzurî, II, 32. Hız. Ali'nin Hız. Fâtıma'dan üçüncü çocuğu dünyaya gelince, Ali bu oğluna da Harb adını vermek istemiş, ancak Rasûlullah ona da Muhsin adını vermiş, torunlarına Harun'un oğullarının adlarını (Şebre ve Şübeyre'nin Arapça karşılıklarını) verdiğini ifade etmiştir. Bk. İbn İshâk, s. 231; Belâzurî, II, 32, 33. Öte yandan Rasûlullah'ın annesi gibi sevdiği Hız. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed vefat etmiştir (4/626).

¹³⁸ asûlullah'ın erkek çocuğu için iki, kız çocuğu için bir akıka kurban ettiği, bazı rivayetlere göre erkek için de bir akıka koyun kurban ettiği rivayet edilmektedir. Bk. Tirmizî, "Edâhî", 16.

¹³⁹ Belâzurî, II, 32;

¹⁴⁰ İbn Sa'd, III, 54; VIII, 36; İbn Abdilber, IV, 1840. İbn Sa'd, Abdullah'ın hicri dördüncü yılın Cemaziyülevvel ayında (Ekim-Kâsım 625) öldüğünü belirtmiştir. Buna rağmen İslam Ansiklopedisi'nin Mücteba Uğur tarafından yazılan "Abdullah b. Osman b. Affân" maddesinin başında onun ölüm tarihi olarak 6/627 yılları verilmektedir. Maddenin içinde ise hicri dördüncü yılda öldüğü belirtilmekte ve bunun 625-626 miladi yıla tekabül ettiği kaydedilmektedir. Bk. Mücteba Uğur, "Abdullah b. Osman b. Affân", *DİA*, İstanbul 1988, I, 126.

¹⁴¹ İbn Sa'd, III, 54; Belâzurî, II, 28-29. Buhârî'nin kaydettiği bir rivayete göre Rasûlullah'ın kızlarından birisi, oğlu hastalanıp vefat ettiğinde babasına haber gönderip hemen evine gelmesini istemiş, fakat Rasûlullah kızına, bunun Allah'ın takdiriyle olduğu ve sabretmesi gerektiği mesajını gönderip kendisi gitmemiştir. Kızı tekrar gelmesi için haber gönderince, yanındaki arkadaşlarıyla onun evine gitmiş, yeni ölen çocuğu kucağına alıp ağlamış ve gözyaşlarının Allah'ın kullarının gönüllerine koyduğu rahmet olduğunu ve merhametli olana Allah'ın merhamet edeceğini söylemiştir (Buhârî, "Cenâiz", 32;

Rasûlullah halasının kızı Zeyneb bint Cahş'î evlâtlığı Zeyd ile evlendirmiş,¹⁴² fakat Zeyd bir süre sonra Zeyneb'i boşamıştır.¹⁴³ Sonra nazil olan "Allah evlâtlıklarınızı öz oğullarınız olarak tanımadı"¹⁴⁴ mealindeki ayetle, geleneksel olarak devam eden evlâtlık kurumu kaldırılmış, ardından gelen ayetle¹⁴⁵ de evlâtlıkların evlat edinene değil asıl babalarına nispet edilmesi emredilmiştir.¹⁴⁶ Bunun üzerine Rasûlullah, iddet süresi dolunca Zeyneb ile evlenmiştir (Zilkade 5/Nisan 627).¹⁴⁷ Böylece yaklaşık 22 yıl Hz. Muhammed'in oğlu olarak anılan Zeyd, ayetin hükmüne göre gerçek babası Hâris'in oğlu olarak anılıp çağrılmaya başlanmıştır.¹⁴⁸ Bununla birlikte Rasûlullah ile Zeyd'in ilişkilerinde önemli bir değişiklik olmamış, o, Rasûlullah'ın mevlası, aile üyelerinden birisi ve insanlar içinde en çok sevdiği kişi olmaya devam etmiştir.¹⁴⁹

Hz. Peygamber'in, eski damadı Ebu'l-Âs'ın Müslüman olmasını ve kızı Zeyneb ile tekrar evlenmesini arzu ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim hicretin altıncı yılında (627-628) Ebu'l-Âs, idaresindeki Kureyş kervanı Müslümanların eline geçince, eski eşi Zeyneb'e sığınıp, canını ve malını kurtarması için eman istemiş, Zeyneb de babası sabah namazını kıldırırken ona eman verdiğini ilan etmiştir. Rasûlullah, kızının verdiği emanı kabul ettiğini açıklamış, Zeyneb'i müşrik olan eski kocasıyla birlikte olmaması hususunda uyarılmış ve kervanın Ebu'l-Âs'a iadesini

"Merdâ", 9). Muhtemelen ya Zeyneb ya da Ümmü Kulsûm, ölen kardeşleri Rukiyye'nin oğlu Abdullah'ın ölmesi üzerine Rasûlullah çağırılmışlar, o da Abdullah'ın ölümü beklendiği için hemen oraya gitme ihtiyacı duymayıp nasihatte bulunmuş, fakat kızı ısrar edince oraya gitmiş ve üzüntüden ağlamıştır.

¹⁴² İbn Sa'd, VIII, 101; III, 42; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 24; Belâzuri, II, 67; İbn Abdilber, IV, 1849.

¹⁴³ Buhâri, "Tevhid", 22.

¹⁴⁴ el-Ahzâb 33/4.

¹⁴⁵ el-Ahzâb 33/5.

¹⁴⁶ M. Akif Aydın, "Evlât Edinme", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 528.

¹⁴⁷ İbn İshâk, s. 244; İbn Sa'd, VIII, 101-102. Zeyd, Zeyneb'den önce ilk hicret eden kadınlardan birisi olan Ümmü Kulsûm bt. Ukbe b. Ebi Muayt ile evlendi. Bk. İbn Sa'd, III, 45; VIII, 230. Hamidullah'a göre Rasûlullah Zeyneb ile hicretin üçüncü yılında evlenmiştir (Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 737).

¹⁴⁸ İbn Hişâm, I, 164; İbn Sa'd, III, 42; Belâzuri, II, 108-109.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, III, 44.

sağlamıştır. Bunun üzerine Ebu'l-Âs, Mekke'ye dönerek ker-vandaki malları sahiplerine dağıttıktan sonra Müslüman olduğunu ilan edip Medine'ye hicret etmiştir. Rasûlullah da onu kızı Zeynep ile yeniden evlendirmiştir (Muharrem 7/Mayıs-Haziran 628).¹⁵⁰ Fakat Zeyneb'in Ebu'l-Âs ile ikinci evliliği uzun sürmemiş, Zeyneb yaklaşık bir yıl sonra hastalanarak vefat etmiştir (Safer 8/Haziran 629).¹⁵¹ Rasûlullah kızının cenazesine yakından ilgilenmiş, onu yıkayanlara yıkama işlemini nasıl yapacakları hakkında talimat vermiş; üç veya beş kere yıkamalarını, son olarak kâfur katılmış suyla yıkayıp kefenlemelerini emretmiş ve kendi elbisesinden bir parçayı vererek bunu kızına iç gömlek yapmalarını istemiştir.¹⁵² Namazını kıldırması ve damadı Ebu'l-Âs (ö. 12/633-34)¹⁵³ ile birlikte onu kabrine yerleştirmiştir.¹⁵⁴ Kızı defnedilirken kabrin kenarında oturup ağlamış,¹⁵⁵ onu kaybetmenin üzüntüsünü derinden yaşamıştır. Öte yandan damadı Ebu'l-Âs'ın kendisine verdiği sözde durduğunu belirterek onun damatlığını ve hısımlığını övmüştür.¹⁵⁶

Rasûlullah'a uzun yıllar evlatlık yapan Zeyd b. Hârise, Mu'te'de orduya komuta ederken şehit düşmüştür (Cemaziyülevvel 8/Haziran-Temmuz 629). Rasûlullah, Zeyd'in şehit olduğu haberini aldığı zaman çok üzülmüş, bu sırada yanında bulunan Zeyd'in kızı hıçkırarak ağlamaya başlayınca, kendisi de hıçkırıncaya kadar ağlamıştır. Sa'd b. Ubâde neden böyle ağladığını kendisine sorunca, bunun dostun dostuna özleminden kaynaklandığını söylemiştir.¹⁵⁷ Zeyd'i her zaman evladı gi-

¹⁵⁰ Vâkıdî, II, 553-54; İbn Hişâm, *Sire*, II, 482-83; Belâzurî, II, 25-27; ayrıca krş.

İbn Sa'd, VIII, 32,33; Taberî, *Târih*, II, 44. Zeyneb'in ikinci nikâhı hakkında bk. İbn Mâce, "Nikâh", 60; Ebû Dâvûd, "Talâk", 23, 24; Tirmizî, *Nikâh*, 43.

¹⁵¹ İbn Sa'd, VIII, 34; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; Belâzurî, II, 28; İbn Abdilber, IV, 1853-54. Muhtemelen Zeyneb daha önce uğradığı saldırı sonucu yaptığı düşüğün etkisiyle hastalanıp vefat etmiştir (İbn Abdilber, IV, 1854).

¹⁵² İbn Sa'd, VIII, 34-35; Buhârî, "Cenâiz", 8-17; Müslim, "Cenâiz", 36, 38, 40, 42, 43.

¹⁵³ Ebu'l-Âs'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, VIII, 30-33; İbn Abdilber, IV, 125-129; Talat Sakallı, "Ebu'l-Âs", *DİA*, İstanbul 1994, X, 293-294.

¹⁵⁴ Belâzurî, II, 28.

¹⁵⁵ Buhârî, "Cenâiz", 71.

¹⁵⁶ Buhârî, "Şehâdât", 28,; "Farzu'l-Humus", 5; "Nikâh", 53.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, III, 46-47. Ayrıca Rasûlullah Zeyd'in cennete girip koştuğunu haber vermiş ve onun için Allah'tan af dilemiştir. İbn Sa'd, III, 46.

bi sevmiş, en yakın dostu olarak onu seriyyelere komutan tayin etmiş,¹⁵⁸ onu Bereke, Zeyneb, Ümmü Kulsûm bint Ukbe¹⁵⁹ ile evlendirmiştir.¹⁶⁰ Ona verdiği değeri birtakım itirazlara rağmen onu Mu'te ordusuna komutan tayin ederek¹⁶¹ göstermiştir.

Rasûlullah kızı Fâtıma'yı ve damadını dini vecibelerini yerine getirmeleri için teşvik etmiş, gerek farz gerekse nafîle ibadetlerine özen göstermelerini istemiştir. Bir kayda göre Rasûlullah, altı ay sabah namazına çıkarken Fâtıma'nın evine uğrayıp onları sabah namazına çağırmış ve onlara her defasında, "Ey ehlibeyt, Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"¹⁶² mealindeki ayeti okumuştur.¹⁶³ Muhtemelen bu, Ahzâb suresinin ehlibeyte namaz kılmalarını emreden 33. ayetinin inişinden sonra olmuştur. Hadis kaynaklarında yer alan bir kayda göre bir gece Rasûlullah, teheccüd namazını kılmak için kalktığında, yatmakta olan Fâtıma ile Ali'yi de uyandırarak namaz kılmalarını istemiş, kalkmadıklarını görünce bir süre sonra bu çağrısını yinelediğinde Ali, "Allah dilerse kalkarız" demesi üzerine, ona, "İnsan kısmı ne de çok cidalci oluyor!"¹⁶⁴ mealindeki ayetle karşılık vermiştir.¹⁶⁵

Hz. Peygamber torunları Hasan ve Hüseyin ile yakından ilgilenmiş, onları bağrına basarak sevip okşamış ve öpmüş,¹⁶⁶ isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bir defasında namaz kıldırırken secdeye gittiğinde torunu Hasan veya Hüseyin omzuna çıkınca, onun inmesini beklerken alışılmışın dışında sec-

¹⁵⁸ İbn Sa'd, III, 46.

¹⁵⁹ Vâkıdî, III, 1127. Ümmü Kulsûm onunla evlenmeye isteksiz davranınca el-Ahzâb suresinin 36. ayeti inmiştir. Vâkıdî, III, 1127. Bu ayette Allah ve Rasûlü bir karar verdiğiinde, inanan bir kişinin bu karara itirazsız uyması gerektiği vurgulamaktadır.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, VIII, 458; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 420.

¹⁶¹ Vâkıdî, II, 756; İbn Sa'd, III, 46.

¹⁶² Ahzâb, 33/33.

¹⁶³ Belâzurî, II, 353-54.

¹⁶⁴ Kehf 18/54.

¹⁶⁵ Buhârî, "Teheccüd", 5, "İ'tisâm", 18, "Tevhid", 31, "Tefsîr", (Kehf) 1; Nesâî, "Kıyâmu'l-Leyl ve Tatavvuu'n-Nehâr", 5. Muhtemelen bu olay Rasûlullah, kızının evinde misafir olarak kaldığında meydana gelmiştir.

¹⁶⁶ Buhârî, "Edeb", 18; "Büyu", 49; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 12; İbn Mace, "Sunne", 11; Ebû Dâvûd, "Edeb", 144, 145.

desini uzatmıştır.¹⁶⁷ Torunlarını kucağında gezdirmiş,¹⁶⁸ onlara olan sevgisini dile getirmiş,¹⁶⁹ incitilmelerini istememiş,¹⁷⁰ onları her türlü zarar verici şeyden koruması için Allah'a dua etmiştir.¹⁷¹

Yine bir gün hutbedeyken torunları Hasan ile Hüseyin'in düşe kalka Mescide girdiklerini görünce dayanamayıp hutbeyi kesmiş, gidip torunlarını kucağına alıp tekrar minbere geçerek ashabına, gerçekten de çocukların Allah'ın belirttiği gibi imtihan vesilesi olduğunu söylemiş ve hutbesine kaldığı yerden devam etmiştir.¹⁷² Sık sık torunlarını görmek için kızı Fâtıma'nın evine uğramış, onları kucaklayıp sevmiş, onları eğlendirmek için seviyelerine inip onlarla oynamıştır.¹⁷³ Yeri geldiğinde torununu hata yapmaması için uygun bir dille uyarmıştır.¹⁷⁴

Rasûlullah kız torunu Umâme'ye, gerek annesiyle birlikte yanında kaldıkları dönemde gerekse daha sonraki dönemde ilgisini ve sevgisini göstermiştir.¹⁷⁵ Necâşi'nin gönderdiği hediyeler içinde bulunan kıymetli bir yüzüğü kullanması için Umâme'ye vermiştir.¹⁷⁶

¹⁶⁷ İbn Hanbel, VI, 466; Nesâî, "Tatbik", 82. Rasûlullah torunları Hasan ve Hüseyin'i kucağında yatsı namazına getirip onları yere bırakarak namaza durur. Secdede torunu sırtına çıkınca secdeyi uzatır. Secdeyi uzatma nedeni kendisine sorulunca o, çocuk üzerinden inmeden secdeden kalkmayı hoş bulmadığını söyler. Bk. Nesâî, "Tatbik", 82.

¹⁶⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 466; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 11; Nesâî, "Tatbik", 82.

¹⁶⁹ Buhârî, "Edeb", 18; Müslim, "Menâkıb", 30; Tirmizî, "Menâkıb", 30.

¹⁷⁰ Rasûlullah, torunlarından biri henüz süt çocuğu iken kendisine verilip kucağına işeyince bunu anlayışla karşılamış, buna tepki olarak çocuğun omzuna vuran Ümmü'l-Fadl'i, "Sen oğlumu incittin, Allah senin hayrını versin!" diyerek uyarmıştır. Bk. İbn Mâce, "Ta'biru'r-Rüyâ", 10; Ebû Dâvûd, "Taharet", 135.

¹⁷¹ Tirmizî, "Tıb", 18; İbn Mâce, "Tıb", 36; Ebû Dâvûd, "Sünen", 20.

¹⁷² Nesâî, "Cuma", 30; "Salâtu'l-İdeyn", 27.

¹⁷³ Buhârî, "Libâs", 60; "Büyu", 49; krş. Müslim, "Menâkıb", 30.

¹⁷⁴ Örneğin torunu Hasan, zekat malı olarak toplanmış hurmadan ağzına atınca Rasûlullah ona, "Cıs, cıs, ağzından çıkart, bil ki biz zekat malı yemeyiz." diyerek müdahale etmiştir. Bk. Buhârî, "Cihâd", 188; "Zekât", 60; Müslim, "Zekât", 161.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, VIII, 39, 40; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 31; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 304; Buhârî, "Salât", 106; "Edeb", 18; Müslim, "Mesâcid ve Mevzûu's-Salât", 41; Nesâî, "Mesâcid", 19; Ebû Dâvûd, "Salât", 164, 165; İbn Abdilber, IV, 1788.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, "Hâtem", 8.

Rasûlullah'ın damatları Ebû'l-Âs ve Osman ticaretle uğraşan orta yaşlarda, sözü dinlenir, zengin kişilerdi. Bu nedenle ailelerinin ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılamakta, dönemin şartlarına göre ailelerine müreffeh bir hayat sunmaktaydılar. Muhtemelen bu yüzden onlar, Rasûlullah'ın kızları ile geçimsizlik yaşamadılar. Rasûlullah'ın damadı Ali ise fakirdi ve 23 yaşında iken kendisinden beş yaş küçük olan Fâtıma ile evlenmişti. Bu nedenle onlar bir takım ailevi sorunlarla karşılaştılar. Hz. Peygamber Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'ye kanaatkâr olmalarını ve kendi imkânlarıyla yaşamalarını tavsiye etmiştir. Nitekim bir gün Fâtıma ile Ali, ev işlerinden ve su taşımaktan çok yorulduklarını dile getirip, kendisinden elindeki esirlerden birisini ev işlerinde çalıştırmak amacıyla istediklerinde Rasûlullah onlara, esirleri satarak Ashab-ı Suffe'nin zaruri ihtiyaçlarını karşılayacağını söyleyerek hizmetçi vermemiştir. Fakat aynı günün akşamı, onları ziyaret edip ikisinin yanına oturarak onlara, namazlardan sonra ve yatarken Allah'ı zikretmelerini tavsiye etmiş ve bunun hizmetçiden ve her şeyden daha değerli olduğunu belirtmiştir. Onlar da bu tavsiyeye uymuşlardır.¹⁷⁷ Muhtemelen Fâtıma, hem hamile hem de küçük çocuk sahibi olduğu bir dönemde hizmetçiye ihtiyaç duymuştu ve bunu kocası karşılayamamaktaydı. Rasûlullah da kızının bu talebini kişisel ihtiyaç olarak görmüş, inancından dolayı özveride bulunarak hicret edip zor şartlarda yaşayan Ashab-ı Suffe'nin ihtiyaçlarını karşılamaya öncelik vermiştir. Öte yandan Ali'nin ailesinde zaman zaman açlık sıkıntısının çekildiği de olmuş, bundan haberdar olduğunda Rasûlullah onlara destek vererek sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır.¹⁷⁸

Rasûlullah, Müslümanların ekonomik durumunun düzelmeye başladığı dönemde, kızı Fâtıma'nın lüks yaşamı çağrıştıran şeylerden kaçınmasını istemiştir. Nitekim Rasûlullah, Hubeyre'nin kızının parmağında büyük bir yüzük görünce onun eline vurur, bu kız da Fâtıma'ya giderek onu şikâyet

¹⁷⁷ İbn Sa'd, VIII, 25; krş. Ebû Dâvûd, "Edeb", 99, 100; "Harac, Fey ve İmâre", 19, 20; İbn Mâce, "Duâ", 2.

¹⁷⁸ Açlıktan Hasan ve Hüseyin'in ağladığı bir sırada Ali'nin sokakta bir altın bulup onunla yiyecek olarak hazırlanan yemeğe Rasûlullah'ı davet etmeleri ve bu arada altının sahibinin ortaya çıkması hakkındaki rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Lukata", 1.

eder. Fâtıma da boynundaki altın zincir ve kolyeyi çıkarıp ona göstererek bunu Ali'nin kendisine hediye olarak satın aldığını söyler. Bu sırada Rasûlullah oraya gelip kızının bu takısını görünce ona, "İnsanların Rasûlullah'ın kızının elinde ateşten zincir var demeleri seni sevindirir mi?" der ve oradan ayrılır. Bunun üzerine Fâtıma onu satıp parasıyla bir köle azat eder. Bunu öğrenen Rasûlullah, kızını ateşten kurtardığı için Allah'a hamdeder.¹⁷⁹ Yine bir gün Rasûlullah, Fâtıma'nın evine geldiğinde kapıda çeşitli renklerle nakışlı bir perdenin olduğunu görür ve geri döner. Kendisine neden geri döndüğü sorulduğunda o, dünyeviliği istemediğini ve ihtiyaç sahipleri varken bu perdenin orada bulunmasından rahatsız olduğunu ifade eder ve kızına bunu elbiseye ihtiyacı olan birisine göndermesini söyler. Fâtıma da onun tavsiyesini yerine getirir.¹⁸⁰ Bu kayıtlar, Rasûlullah'ın toplumda fakirler bulunurken kızı Fâtıma'nın gösterişli bir hayat sürmesini istemediğini, başkalarına yaptığı nasihatlere kızının da uymasını arzu ettiğini göstermektedir. Öte yandan o, suçu işleyen kızı Fâtıma da olsa had cezasını uygulayacağını ve kimseye ayrıcalık tanımayacağını açıkça ifade ederek,¹⁸¹ herkesin bireysel sorumluluğunu ve yaptıklarının sonuçlarına katlanması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸²

Rasûlullah, kızı Fâtıma ile damadı arasında meydana gelen anlaşmazlıklara şahit olduğunda veya kızı tarafından kendisine iletildiğinde, onların arasını düzeltmiş, kızının kocasıyla iyi geçinmesini istemiştir. İbn Sa'd'ın bir kaydına göre, zaman zaman Fâtıma'ya kaba davranışlarda bulunan Ali bir defasında Fâtıma'nın kalbini kırdığında Fâtıma onu Rasûlullah'a şikâyet edeceğine yemin ederek evden çıkar. Ali de onu takip eder. Fâtıma Rasûlullah'a gelip Ali'nin kendisine kaba ve sert davrandığını şikâyet eder. Bunun üzerine Rasûlullah kızına, "Ey kızcağızım! İyice dinle, kulak ver ve şunu kavra! Kadın sadece kocası sessiz durduğunda kocası ile uyuşan kadın değildir." diyerek bir kadın olarak kocası sakin olmadığı zamanlarda da

¹⁷⁹ Nesâî, "Zinet", 39.

¹⁸⁰ Buhârî, "Hibe", 27; Ebû Dâvûd, "Libâs", 43.

¹⁸¹ Tirmizî, "Hudud", 6; Nesâî, "Kat'u's-Sârik", 6; İbn Mace, "Hudûd", 6; Ebû Dâvûd, "Hudud", 4.

¹⁸² Buhârî, "Tefsir", (Şu'arâ) 2; "Vesâyâ", 11; "Menâkıb", 13; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân", 26, 2; "Zühd", 6; Nasâî, "vesâyâ", 6.

onunla geçinmeye çalışmasını tavsiye eder. Bunun üzerine Ali yaptıklarından vazgeçtiğini belirtip, bir daha kesinlikle Fâtıma'nın hoşuna gitmeyen bir şey yapmayacağına yemin eder.¹⁸³ Yine bir gün Ali ile Fâtıma tartışırken Rasûlullah onların evine girip bir yere oturur, kızını bir yanına damadını diğer yanına alıp onların birer elini karnının üzerinde birleştirerek aralarını düzeltinceye kadar tutar. Sonra da evden güler yüzle ayrılır. Kendisine neden evden ayrılırken yüzünün güldüğü sorulduğunda, bunun en sevdiği iki kişinin arasını düzeltmekten kaynaklandığını söyler.¹⁸⁴ Ali'nin Fâtıma'ya kızdığına, konuşmamayı ve ona incitici sözler söylememeyi ilke edindiği, kızgınlığını da bazen kendi başına kum dökerek gösterdiği, onun başında kum gördüğünde Rasûlullah, onun Fâtıma'ya kızdığını anladığı belirtilmektedir.¹⁸⁵ Bununla birlikte zaman zaman Ali, Fâtıma ile tartışmış,¹⁸⁶ Fâtıma'ya kızıp darıldığında da Rasûlullah damadının gönlünü almaya çalışmıştır.¹⁸⁷

Bu kayıtlardan da anlaşılacağı gibi Rasûlullah karı koca ilişkilerinde zaman zaman tartışmaların olmasını olağan karşılamış, dönemin örfüne uygun olarak kızına kocasıyla iyi geçinmeye çalışmasını söylerken damadına bununla ilgili tavsiyede bulunmamış, kızına tavsiyede bulunurken dini referans göstermeyip örfü göstermiştir.

Fâtıma Mekke'nin fethine (Ramazan 8/Ocak 630) katılmış, İslam'a giren kadınlar Rasûlullah'a biat ederken onun yanında bulunmuş,¹⁸⁸ babası Mekke'de bir kuşluk vakti yıkanırken etrafını bir perdeyle kapatarak görünmeden duş almasına yardımcı olmuştur.¹⁸⁹

¹⁸³ İbn Sa'd, VIII, 26.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, VIII, 26.

¹⁸⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 434.

¹⁸⁶ Mekke'nin fethi için sefer hazırlıkları yapılırken Ali'nin eşine sert davrandığı nakledilmektedir. Vâkıdî, II, 830.

¹⁸⁷ Rasûlullah bir gün kızına uğradığında Ali'nin Fâtıma'ya darılarak öğlen uykusunu evde uyumadan ayrıldığını öğrenmiş, nerede olduğunu araştırtınca mescidde yattığını haber alınca gidip onun gönlünü almıştır. Bk. Buhâri, "Salât", 58; "İsti'zan", 40.

¹⁸⁸ Rasûlullah Mekke fethinde İslam'a giren kadınlardan biat alırken yanında eşi, kızı Fâtıma ve Abdilmuttaliboğulları'nın kadınları bulunmaktaymış. Bk. Vâkıdî, II, 850.

¹⁸⁹ Vâkıdî, II, 830; İbn Hanbel, VI, 343; Buhâri, "Edeb", 94.

Rasûlullah'ın hicretin sekizinci yılı Mâriye adlı cariyesinden oğlu İbrâhim dünyaya gelmiştir (Zilhicce 8/Mart-Nisan 630).¹⁹⁰ Mâriye, Mısır Mukavkısı'nın Rasûlullah'a hediye olarak gönderdiği bir cariye idi.¹⁹¹ Rasûlullah, İslamı kabul eden güzel ve alımlı bir kadın olan Mâriye'den hoşlanarak birlikte yaşamaya başlamış, onu önce mescide yakın bir eve yerleştirmiş, fakat hanımları kıskanınca onu Benû Nadîr oğullarından kendisine kalan ve daha sonra Meşrebetu Ümmi İbrâhim diye adlandırılan bir eve yerleştirip ziyaret etmiştir.¹⁹² Bu sırada bir cariye olmasına rağmen Mâriye'nin başını örttürmüştür.¹⁹³ Bir süre sonra Mâriye burada İbrâhim'i doğurmuş, geceleyin gerçekleşen doğumun haberini, Rasûlullah'ın arazilerinde kâhyalık yapan Ebû Râfi',¹⁹⁴ ebelik yapan hanımı Selmâ'dan öğrenip Rasûlullah'a müjdelemiş, Rasûlullah da ona sevincinden bir köle hediye etmiştir.¹⁹⁵ Ertesi sabah ashabına, geceleyin bir oğlu doğduğunu açıklayarak sevincini onlarla paylaşmış,¹⁹⁶ Cebrail'in kendisine gelip İbâhim'in babası diye hitap ettiğini,¹⁹⁷ bu oğluna babası İbrâhim'in adını verdiğini belirtmiş-

¹⁹⁰ İbn Sa'd, VIII, 212-213; I, 135; III, 7; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 58; Belâzurî, II, 87; krş. İbn İshâk, s. 250; Taberî, *Târîh*, II, 214; İbn Hibbân, İbrâhim'in, Rasûlullah Mekke'nin fethinden Medine'ye döndükten sonra doğduğunu kaydeder (İbn Hibbân (354/965), *es-Sikât*, thk., es-Seyyid Şerifuddin Ahmed, I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y. 1975/1395, II, 83).

¹⁹¹ İbn Sa'd, I, 134; VIII, 212; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 55-56, 57,58; Belâzurî, II, 85, 86.

¹⁹² Vâkıdî, *Meğâzi*, I, 378; İbn Sa'd, I, 134; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 57-58; Belâzurî, II, 86.

¹⁹³ İbn Sa'd, VIII, 212; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 58; Belâzurî, II, 86. Mâriye'nin ikamet ettiği bu evin çevresinde bulunan Rasûlullah'a ait hurmalıklarda yazın hurma topladığı bildirilmektedir (İbn Sa'd, I, 134).

¹⁹⁴ Rasûlullah, Benû Nadîr Yahudilerinden ve Muhayırık'tan kendisine kalan yedi parça emlakın idaresini azatlısı Ebû Râfi'e vermişti. Bunlardan birisinde Mâriye'nin kaldığı Meşrebetu Ümmi İbrâhim bulunmaktaydı. Bk. Vâkıdî, *Meğâzi*, I, 378.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, VIII, 212; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 58-59; Belâzurî, II, 86.

¹⁹⁶ İbn İshâk, s. 252; İbn Sa'd, I, 135; VIII, 214-215; krş. Belâzurî, II, 87-88.

¹⁹⁷ İbn İshâk, s. 252; İbn Sa'd, I, 135. Mukavkıs'ın Mâriye ile Rasûlullah'a gönderdiği hadım bir kölenin Mâriye'nin yanına gidip gelmesi, bazı münafıkların bu kölenin hadım olmadığını ve Mâriye ile yattığını ileri sürmelerine neden olmuş. Muhtemelen Mâriye hamileyken çıkan bu söylentiye duyan ve sınırlanan Rasûlullah, Hz. Ali'ye bir kılıç vererek zikredilen şahsı incelemesini, eğer söylenti doğruysa onu öldürmesini emretmiş. Ali'nin geldiğini gören ve kendisiyle ilgili bir sorun olduğunu ve bunun hayatına mal olabileceğini an-

tir.¹⁹⁸ İbrâhim'i doğurduğu için cariye olan annesinin özgürlüğe kavuştuğunu söylemiştir.¹⁹⁹ Böylece Rasûlullah yaklaşık 25 yıl aradan sonra bir kere daha baba olmanın sevincini yaşamıştır.

İbrâhim'in doğumunun yedinci gününde akıka kurbanı kestirmiş,²⁰⁰ saçını tıraş ettirerek ağırlığı kadar gümüşü fakirlere dağıttırmiştir.²⁰¹ Ensardan çok sayıda emzikli kadın İbrâhim'e sütanneliği yapmak için talepte bulunmuş, fakat Rasûlullah, bunlar içinden, Mâriye'ye yakın bir evde oturan demirci el-Berâ' b. Evs b. Hâlid'in hanımı Ümmü Bürde'yi sütanne seçmiştir.²⁰² İbn Sa'd'ın bir kaydına göre Ensar hanımları, Rasûlullah'ın çok sevdiğini bildikleri Mâriye ile daha fazla baş başa kalıp daha rahat vakit geçirmesini sağlamak amacıyla İbrâhim'e sütannelik yarışına girmişlerdir.²⁰³ Rasûlullah, sütanneye bir hurmalık vermiş,²⁰⁴ iyi beslenmelerini temin etmek amacıyla Mâriye ve İbrâhim'e bir grup deve ve koyunun sütünü tahsis etmiştir.²⁰⁵

layan köle, avret yerinin açılmasını sağlayıp erkeklik organının kesilmiş (hadım edilmiş) olduğunu gösterince, Ali onu öldürmekten vazgeçip Rasûlullah'a gelerek durumu anlatmış. Bunun üzerine Rasûlullah, ehlibeytini temize çıkaran Allah'a hamdedip çocuğun kendisinden olduğundan emin olmuştur. Bk. İbn İshâk, s. 252; İbn Sa'd, VIII, 214-215; Belâzuri, II, 87.

¹⁹⁸ İbn İshâk, s. 252; İbn Sa'd, I, 135.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, I, 136; Belâzuri, II, 87. Rasûlullah'ın oğlu İbrâhim'den dolayı Kıbtîler'e iyilik yapılmasını tavsiye ettiği, İsmail'in annesi Hacer'in de Kıbtî olduğunu belirttiği, hatta İbrâhim'in ölümünden sonra, "İbrâhim yaşasaydı bütün Kıbtîler'den cizyeyi kaldırırdım" dediği nakledilir. Belâzuri, II, 87.

²⁰⁰ İbn Sa'd, İbrâhim için akıka olarak bir koyun (İbn Sa'd, I, 135), Zübeyr b. Bekkâr ve Belâzuri ise bir koç (Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 58; Belâzuri, II, 86), İbn Hibbân ise iki koç akıka kurbanı kesildiğini nakleder (İbn Hibbân, *Sikât*, II, 83).

²⁰¹ İbn Sa'd, I, 135; Belâzuri, II, 86; İbn Hibbân, *Sikât*, II, 83. Hz. Peygamber İbrâhim'in tıraş edilmiş saçını toprağa gömmelerini emretmiştir. İbn Sa'd, I, 135; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 58; Belâzuri, II, 86.

²⁰² İbn Sa'd, I, 136; Belâzuri, II, 86. Ümmü Bürde ve kocası Neccâr oğullarına mensuptular (Belâzuri, II, 86).

²⁰³ İbn Sa'd, VIII, 212; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 58-59.

²⁰⁴ İbn Sa'd, I, 144; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 60; Belâzuri, II, 87.

²⁰⁵ İbn Sa'd, I, 137; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 59; Belâzuri, II, 86. Mâriye ve İbrâhim tahsis edilen sütü içtikleri için dolgun bedene sahip oldular (Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 59).

Oğlu İbrâhim'i görmek için sık sık Ümmü Bürde'nin evine gitmiş, oğlunu kucağına alarak öpmüş, sevmiş ve okşamıştır.²⁰⁶ Sütannenin kocası Ebû Seyf, demircilik işini evinin bitişiginde yaptığı için, İbrâhim'in yaşadığı mekânın sık sık körük dumanıyla dolduğu ve bu durumun o günün anlayışına göre çocuk sağlığına olumsuz etkilerinin düşünülmediği anlaşılmaktadır. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir habere göre, bir gün Rasûlullah oğlu İbrâhim'i görmek için ziyarete gittiğinde Ümmü Bürde'nin evi körük dumanıyla doluymuş, Rasûlullah bu ortamda oğlunu kucağına alarak sevdikten sonra oradan ayrılmıştır.²⁰⁷ Bazen de İbrâhim kendisine getirilmiştir. Bir gün Rasûlullah, kendisine getirilen İbrâhim'i kucağına alarak eşi Âişe'ye gösterip, oğlunun babasına çok benzediğini söylemiş. Âişe, onunla aralarında bir benzerlik göremediğini ifade edince Rasûlullah, teninin beyazlığı, cildinin pürüzsüzlüğü ve tombulluğu ile oğlunun kendisine benzediğini dile getirmesi üzerine Hz. Âişe ona, deve ve koyun sütüyle beslenen herkesin yağlanıp beyazlaşacağını söylemiştir.²⁰⁸

Rasûlullah'ın Mâriye'ye ve İbrâhim'e gösterdiği büyük ilgi ve sevgi, diğer hanımları arasında kıskançlığa yol açmıştır.²⁰⁹ Çünkü Rasûlullah, evlendiği genç hanımlarından çocuk sahibi olmayı arzulamış, fakat bu onlardan hiçbirine nasip olmamıştır. Rasûlullah bu arzusunu, Hz. Hatice'yi sevmesini kıskanan Hz. Âişe'ye Hz. Hatice'yi överken şöyle dile getirmiştir: "Vallahi senin kavmin inkâr ettiği zaman o bana iman etti. O bana çocukluk çocuk verdi. Sizse beni ondan mahrum bıraktınız."²¹⁰ Ayrıca İbrâhim'in doğumu, çocuk yapmak için Rasûlullah'ın kusuru bulunmadığını, hanımlarında kusurun olabileceğini göstermiştir. Doğal olarak bu da hanımlarını üzmüştür.

²⁰⁶ İbn Sa'd, I, 136; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 59; Belâzuri, II, 86. Bk. İbn Sa'd, I, 137.

²⁰⁷ İbn Sa'd, I, 137.

²⁰⁸ İbn Sa'd, I, 137; Belâzuri, II, 87.

²⁰⁹ İbn Sa'd, I, 134, 135, 136; İbn Sa'd, VIII, 212-13; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 57; Asri Çubukçu, "İbrâhim", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 273-274.

²¹⁰ İbn İshâk, s. 228. Hz. Âişe'nin de çocuk sahibi olmak istediği, olamayınca kardeşi Esmâ'nın oğlu Abdullah b. Zübeyr'i evlat edindiği hakkında bk. İbn Sa'd, VIII, 66; Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı*, s. 154-155.

İbrâhim'in doğumunun üzerinden bir yıl geçmeden kızı Ümmü Kulsûm vefat etmiştir (Şaban 9/Kâsım-Aralık 630).²¹¹ Kızının cenazesıyla yakından ilgilenmiş, nasıl yıkamaları gerektiğini söylemiş, gömleğini vererek kefenine iç gömlek yapmalarını istemiş, sonra namazını kıldırıp ona dua etmiş, defnedilirken gözyaşlarını tutamamış, kabrin kenarına oturup ağlamıştır.²¹² Eşinin ölümünden sonra ağlayan ve evlilik yoluyla akrabalığının kesilmesine üzülüğünü belirten Osman'a, akrabalığın ölümle değil boşanmayla kopacağını, kendisinden memnun kaldığını, yanında bir kızı daha olsa onu da kendisiyle evlendireceğini söylemiştir.²¹³

Hicretin onuncu yılında oğlu İbrâhim, on altı²¹⁴ ya da on sekiz aylıkken²¹⁵ hastalanmış, onun ağır hasta olduğunu öğrenince, yanında bulunan ashabıyla Ümmü Bürde'nin evine gitmiş, can çekişmekte olan İbrâhim'i kucağına aldığı anda onun cansız bedeni kollarında kalmıştır (Rebiyülevvel 10/Haziran-Temmuz 631).²¹⁶ Bunun üzerine gözlerinden yaşlar dökülmeye başlamış, Abdurrahman b. Avf ona, insanlara yasakladığı halde kendisinin neden ağladığını sorunca o, ağlamayı yasaklamadığını, ağlamanın acıma ve merhamet belirtisi olduğunu, merhametli olmayana merhamet olunmayacağını, kendisinin bir beşer olduğunu, kalbin hüzünlenip gözün ağlayacağını söylemiştir. Daha sonra oğlu İbrâhim'e seslenerek, "...eğer tekrar

²¹¹ İbn Sa'd, VIII, 38; İbn Hanbel, *Mesâil*, 32; Belâzuri, II, 29;

²¹² İbn Sa'd, VIII, 38, 39; Buhârî, "Cenâiz", 10, 32; İbn Mâce, "Cenâiz", 8; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 28, 29, 31, 32; İbn Abdilber, IV, 1952-1953.

²¹³ İbn Sa'd, VIII, 38; III, 56; Belâzuri, II, 29.

²¹⁴ İbn Sa'd, I, 141; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; Belâzuri, II, 88; İbn Şebbe, *Târîh*, I, 97; İbn Hibbân, *Sikât*, II, 83.

²¹⁵ İbn İshâk, s. 251; İbn Sa'd, I, 140, 141, 142, 143; III, 7; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 289, 304; İbn Hanbel, *Mesâil*, s. 30; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 60; Belâzuri, II, 88. Rivayetlerde yer alan İbrâhim'in doğum tarihi olan Zilhicce 8 (Mart-Nisan 630) ile ölüm tarihi olarak verilen Rebiyülevvel 10 (Haziran-Temmuz 631) tarihleri esas alındığında 16 aylık iken öldüğü ortaya çıkmaktadır. İbn Kesîr, İbrâhim'in 22 aylıkken öldüğünü belirtmektedir (İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr (774/1372), *el-Fusûl fî İhtisâri Sîreti'r-Resûl*, thk. Muhammed el-İd-Muhyittin Mestû, Beyrut 1399, 216).

²¹⁶ İbn Sa'd, I, 143-144; Belâzuri, II, 88. İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den naklettiği bir rivayete göre İbrâhim onuncu yılın Rebiyülevvel ayından on gün geçtikten sonra Salı günü öldü (İbn Sa'd, I, 143-144). Bu veriye göre o, 12 Rebiyülevvel Salı (18 Haziran 631) günü vefat etmiş olmalıdır.

buluşma vaadi olmasa, bu herkesin geçmek zorunda olduğu bir yol olmasa ve son gelenimizin ilk gidene yetişeceğini bilmesek, senin için daha fazla üzüldük. Yine de senin için çok üzüyoruz, ey İbrâhim! Göz ağlar, kalp hüzünlenir, fakat biz, Allah'ın gücüne gidecek bir şey söylemeyiz.” demiştir.²¹⁷ İbrâhim'in hastalığı ağırlaştığında annesi Mâriye ve teyzesi Sirin'in bağırarak ağlamalarına müdahale etmemiş, ancak çocuk ölünce bu şekilde ağlamalarını yasaklamıştır.²¹⁸ Öte yandan Rasûlullah, kendisinin ağladığını görünce bağırarak ağlamaya başlayan Üsâme b. Zeyd'e müdahale etmiş, ağlamanın rahmetten, bağırmanın ise şeytandan olduğunu belirtmiştir.²¹⁹ Annesi Mâriye'yi de İbrâhim'in cennette olduğunu ve süt dönemini orada tamamlayacağını söyleyerek teselli etmeye çalışmıştır.²²⁰

Rasûlullah, oğlu İbrâhim'in namazını, Fadl b. Abbas yakayıp Üsâme b. Zeyd mezara yerleştirdikten sonra kıldırıp, ona dua etmiştir. Mezar kapatılınca bir kırba su getirip üzerine serpmiş, mezarın üzerinde gözüne bir dengesizlik ilişmiş, buna işaret ederek, herkesin yaptığı işi en iyi bir şekilde yapmasını emredip toprağı eliyle düzeltmiş, yaptığı bu işin ne iyilik ne de zarar verdiğini, ancak hayatta kalıp hüzünlenenin gözüne düzgün göründüğünü ve gönlünü ferahlattığını söyleyerek,²²¹ işin mükemmellik ve estetik boyutuna önem verilerek yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bir taş getirterek bunu mezarın baş tarafına koymuştur.²²² İbrâhim'in öldüğü gün güneş tutulmuş, bunu İbrâhim'in ölmesine yoranlara, güneş tutulmasının birilerinin ölümü veya yaşamıyla bağlantısı bulunmadığını ifade etmiştir.²²³

²¹⁷ İbn Sa'd, I, 137-38, 139, 142, 143; Belâzuri, II, 88. Krş. İbn İshâk, s. 251-252; İbn Mâce, “Cenâiz”, 53.

²¹⁸ İbn Sa'd, VIII, 215.

²¹⁹ İbn Sa'd, I, 139.

²²⁰ İbn Sa'd, I, 139, 141, 144; İbn İshâk, s. 251.

²²¹ İbn Sa'd, VIII, 215-216; I, 140-142, 143, 144; Zübeyr b. Bekkâr, *el-Muntehab*, s. 60-61; krş. İbn Şebbe, *Tarih*, I, 98; Belâzuri, II, 88. Rasûlullah'in onun cenaze namazını kıldırmadığı da söylenir (İbn İshâk, s. 251).

²²² İbn Sa'd, I, 144; Belâzuri, II, 88.

²²³ İbn Sa'd, I, 142, 143; VIII, 215; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 428; Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi (219/834), *el-Müsned*, thk. Habiburrahman el-Azami, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, I-II, Beyrut t.y., I, 216; Ebû Dâvûd, “Salâtu'l-Istiskâ”, 4; Nesâi, “Kusûf”, 16; Belâzuri, II, 88. Öte yandan İbrâhim

İbrâhim'in ölümünden sonra Rasûlullah'ın çocuklarından sadece Fâtıma hayatta kalmış, soyunun devamının da ancak onun vasıtasıyla olabileceği anlaşılmıştı. Fâtıma'nın Hasan, Hüseyin ve küçük yaşta ölen Muhsin adında üç oğlu ile Zeyneb ve Ümmü Kulsûm adlarında iki kızı olmuştur.²²⁴ Rasûlullah'ın torunları Hasan ve Hüseyin ile ilişkileri hakkında kaynaklarda az da olsa bilgi bulunmakla birlikte Fâtıma'dan diğer torunlarıyla ilişkileri bilinmemektedir.

Rasûlullah'ın, kızı Fâtıma'yı çok sevdiği,²²⁵ muhtemelen diğer kızları vefat ettikten sonra, Medine dışına çıkarken en son onunla vedalaştığı, geri döndüğünde de ona uğradıktan sonra evine gittiği,²²⁶ Hz. Âişe'nin dediğine göre şekil, yaşantı, oturuş, kalkış, yürüyüş ve konuşma bakımından Rasûlullah'a en çok Fâtıma'nın benzediği,²²⁷ yanına geldiğinde babasının onu ayakta karşılayıp öperek yerine oturttuğu, onun da babasını benzer şekilde karşıladığı nakledilmektedir.²²⁸

Fâtıma'nın üzülmesini istemeyen Rasûlullah, damadı Ali'nin kızı üzerine Ebû Cehil'in kızı ile evlenme girişiminde bulunduğunu ve Fâtıma'nın bunu istemediğini öğrenince, halka bir açıklama yaparak, kesinlikle Ali'nin Fâtıma üzerine evlenmesine izin vermeyeceğini, Fâtıma'nın kendisinden bir parça olduğunu ve üzülmesini istemediğini, eğer Ali ikinci bir evlilik yapmak istiyorsa bunu ancak Fâtıma'yı boşayarak yapabileceğini açıklamıştır.²²⁹ Bunun üzerine Ali bu girişiminden

sebebiyle Rasûlullah'ın, "İbrâhim yaşasaydı bütün Kıptilerden cizyeyi kaldırırdım" dediği hakkında bk. İbn Sa'd, I, 144; Belâzurî, II, 87. Oysa bu tarihte Mısır Müslüman egemenliğinde değildi.

²²⁴ İbn İshâk, s. 231; Belâzurî, II, 29.

²²⁵ Belâzurî, II, 45.

²²⁶ İbn Abdilber, IV, 1895.

²²⁷ İbn Sa'd, VIII, 26; Tirmizî, "Menâkıb", 60; krş. Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 98, 99.

²²⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 60; İbn Abdilber, IV, 1896.

²²⁹ İbn İshak, s. 238; Buhârî, "Nikâh", 110; "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi", 16; "Farzu'l-Humus", 5; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 95; İbn Mâce, "Nikâh", 56; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 12; Tirmizî, "Menâkıb", 60. Belâzurî'nin naklettiği bir rivayete göre, Rasûlullah minbere çıkarak insanlara hitaben, Hişâm b. Muğîre oğullarının kızlarını Ali'ye nikâhlamak için kendisinden izin istediklerini belirttikten sonra üç defa kesinlikle buna izin vermediğini söyleyip, Fâtıma'nın kendisinden bir parça olduğunu, onu üzen şeyin kendisini de üzeceğini ifade etmiştir. Bir başka rivayete göre ise, Rasûlullah, Ali'nin el-

vazgeçmek zorunda kalmıştır.²³⁰ Rasûlullah diğer damatlarının da kızları hayatta iken üzerlerine evlilik yapmalarına müsaade etmemiştir. Gerek Osman ve gerekse Ali'nin, nikâhlarında bulunan Rasûlullah'ın kızları vefat ettikten sonra, aynı anda birden fazla kadını nikâhlarında bulundurmuş olmaları²³¹ da bunu göstermektedir.

Rasûlullah, vefatından önceki hastalığı esnasında yanına gelen Fâtıma'yı hoşlayıp yanına oturtuktan sonra onun kulağına önce bu hastalıktan kurtulamayarak vefat edeceğini, sonra ailesinden kendisine en erken onun kavuşacağını söylemiştir. Fâtıma da ilk haberi duyunca üzüldüğü ağlamış, ikincisini duyunca sevinmiştir.²³² Rasûlullah kendisine aile halkından en çok kimi sevdiği sorulduğunda, ilk sırada Fâtıma'yı zikretmiştir.²³³ Gerçekten de Fâtıma hicretin 11. yılında (3 Ramazan 11/22 Aralık 632) ölmüştür.²³⁴

Rasûlullah erkek çocukları öldükten sonra evlatlığı Zeyd'i oğlu olarak kabul etmiş, onun oğlu Üsâme'yi torunu gibi sevmiş, onunla yakından ilgilenip sevgi ve şefkatini eksik etmemiş, onun incitilmesine müsaade etmemiştir. Ağzı akan Üsâme'den Hz. Âişe'nin tiksindiğini görünce, Üsâme'nin ağzını bizzat kendisi temizlemiş ve öpmüştür. Bunu gören Âişe, daha sonra tiksinden Üsâme'nin ağzını silmiştir.²³⁵ Rasûlullah Üsâme'nin düşüp yüzünün yaralandığını görünce, hemen ona müdahale etmiş, yüzünü yıkayarak kanını durdurmuştur. Kızı Fâtıma'nın Üsâme'nin yüzünü eziyet eder gibi sildiğini görünce, hemen onun elinden Üsâme'yi alıp Fâtıma'yı azarlamış, Fâtıma da yaptığı hatayı anlayıp pişman olmuştur.²³⁶ Rasûlullah Üsâme'yi 15 yaşına gelince evlendirmiş (5/627), evlendiği bu eşini boşayınca onu başka bir kadınla evlendirmiş

Avrâ' bt. Ebî Cehil ile evlenmek istediğini duyduğunu belirtip, kesinlikle Allah resulünün kızıyla Allah düşmanının kızının bir araya gelmesine izin vermeyeceğini ifade etmiştir (Belâzurî, II, 32).

²³⁰ İbn İshak, s. 238; Belâzurî, II, 32.

²³¹ İbn Sa'd, III, 20.

²³² İbn Sa'd, II, 247-248; Buhârî, "İst'zan", 43; Menâkıb", 25; "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 12; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 97, 98, 99;

²³³ Tirmizî, "Menâkıb", 40.

²³⁴ Belâzurî, II, 34.

²³⁵ Vâkıdî, III, 1125-1126.

²³⁶ Vâkıdî, III, 1126.

ve ona maddi yardımlarda bulunmuştur.²³⁷ Hayber ganimetinin humusundan eşlerine, kızı Fâtıma'ya, Ali'ye ve Üsâme'ye pay verirken²³⁸ Üsâme'ye Ali'den daha fazla pay vermiştir.²³⁹ Üsâme'yi Allah ve Rasûlü'nün kendisine iyilikte bulunduğu kişi olarak değerlendirip en fazla sevdiği ikinci şahıs olarak zikretmiştir.²⁴⁰ Üsâme, Veda Haccı sırasında Rasûlullah'ın terkinde bulunarak ona gölgelik tutmuştur.²⁴¹ Rasûlullah, vefatından önce henüz 19 yaşında bulunan Üsâme'yi ashabın ileri gelenlerinden oluşan bir ordunun başına komutan tayin edip, babasının intikamını alması için Mu'te tarafına gitmesini emretmiş,²⁴² onun komutan tayin edilmesine itiraz edenlere, onun babası gibi komutan olmaya gerçekten layık en sevdiği kişilerden birisi olduğunu belirterek kararından vazgeçmemiştir.²⁴³

Sonuç

Hz. Peygamber bir insan olarak çocukları doğduğunda sevinmiş, onlara sevgi ve şefkat göstermiş, dönemin örfüne göre doğumdan itibaren yapılması gerekenleri yapmıştır. Çocukları ölünce çok üzülmüş, cenazeleriyle yakından ilgilenmiş, ilahi takdirin önüne geçilemeyeceğini, insanın merhamet ve acı duygusunu kalbinde hissedip bunu gözyaşlarıyla göstermesinin normal olduğunu belirtmiş, bizzat gözlerinden yaşlar akıtmış, ahirette buluşacak olmanın üzüntülerini hafiflettiğini söylemiştir.

²³⁷ Vâkıdî, III, 1126. Fâtıma bint Kays iddet beklerken ona Üsâme ile birlikte üç kişi talip olunca, Rasûlullah ona Üsâme ile evlenmesini önermiş, o isteksiz davranınca, "Beni seven Üsâme'yi sevsin" demesi üzerine evlilik gerçekleşmiştir. Nesâî, "Nikâh", 8, 19, 21, 22; "Talak", 70, 73.

²³⁸ Vâkıdî, II, 693-94; İbn Hişâm, *Sîre*, III, 812.

²³⁹ Vâkıdî'nin kaydettiğine göre Hz. Peygamber Hayber'in el-Ketibe denilen bölgesini humus olarak almış ve buradan aldığı arpa ve hurmadan kızı Fâtıma'ya 200, Ali'ye 100, Üsâme'ye 150 vesk arpa ve hurma vermiştir (Vâkıdî, II, 693-94). İbn Hişâm'a göre ise kızı Fâtıma'ya 200, Hz. Ali'ye 100, Üsâme'ye 200 vesk hurma; Fâtıma'ya 85, Üsâme'ye 40 vesk buğday vermiştir (İbn Hişâm, *Sîre*, III, 812-13).

²⁴⁰ Tirmizî, "Menâkıb", 40. Rahatsız olduğu bir sırada Rasûlullah Üsâme'ye dayanarak mescide gelmiştir. Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, III, 239.

²⁴¹ Nesâî, "Menâsiku'l-Hac", 203, 207, 220. Mekke fethi sırasında Rasûlullah'ın terkinde Üsâme bulunurmuş. Bk. Dârimî, "Menâsik", 43.

²⁴² Vâkıdî, *Megâzî*, III, 1117-1123.

²⁴³ Tirmizî, "Menâkıb", 39; Hamidullah, I, 372, II, 1165.

Kızlarının evlilikleriyle yakından ilgilenmiş, yaşadığı toplumun geleneklerine göre kiminle evleneceklerine daha çok kendisi karar vermiş, mutlu ve huzurlu bir aile hayatı yaşamalarına yardımcı olmaya çalışmış, onlara kocaları ile iyi geçinmelerini tavsiye etmiştir. Kızlarını evli olan kişilere vermediği gibi, kızlarıyla nikâhli damatlarının da kızları üzerine evlenmelerine izin vermemiştir. İki eşliliği Arap örfü ve İslam yasaklamamasına rağmen Rasûlullah, kızlarının üzülmemesi için damatlarına bu konuda müsaade etmemiştir.

Kızlarından İslam'ın kurallarına uymalarını ve âhirete hazırlıklı olmalarını istemiş, suç işlediklerinde kendilerine ayırım yapılmayacağını belirtmiştir. Çocuklarına sevgi ve merhamet göstermesine rağmen, kurallara uymakta onlara ayrıcalık tanımamıştır.

Evlatlığı Zeyd'e hem babalık hem de arkadaşlık yapmış, onun oğlu Üsâme'yi torunu gibi kabul edip yetiştirmiştir. Ali'yi de en yakını olarak telakki edip kardeşi gibi görmüştür. Torunlarıyla çok yakından ilgilenmiş, sevgi, şefkat ve merhametini eksik etmemiştir. Torunları Ümâme, Hasan, Hüseyin ve evlatlığından torunu Üsâme ile yakından ilgilenmiş, onları sevmiş, kucağına alıp okşamış, gönüllerini alıcı davranışlarda bulunmuş, üzölmelerini istememiştir.

Kendisiyle yakın ilişki içinde bulunduğu, bir bakıma himayesinde yaşayan Fâtıma'nın lüks bir yaşam sürmesini veya böyle bir görüntüye yol açacak davranışta bulunmasını, babasının imkânlarını kullanarak müreffeh bir hayat yaşadığı imajının oluşmasını istememiş, bu nedenle onun bazı isteklerini geri çevirdiği gibi, lüks bir yaşama işaret eden bazı eşyaları kullanmasını hoş karşılamamıştır.

Kısacası Hz. Peygamber, her insan ve baba gibi çocuklarına sevgi, şefkat ve merhamet duymuş, onların mutlu olmaları için kendi şartları içinde elinden gelen gayreti göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Mesâil*, thk. Fazlurrahmân Dîn Muhammed, ed-Dâru'l-İlmiyye, Delhi 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1413/1992.
- Âişe Abdurrahman bint eş-Şati', *Terâcimu Seyyidâti Beyti'n-Nubuuvve*, Beyrut t.y.
- Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul 2004, I, 95, XV, 579.
- Atar, Fahrettin, "Akika", *DİA*, İstanbul 1989
- Avcı, Casim, "Kaynukâ' (Benî Kaynukâ')", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 88.
- Aydın, M. Akif, "Aile", *DİA*, İstanbul 1989, II, 198.
- Aydın, M. Akif, "Evlât Edinme", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 528.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut 1996/1417.
- Berrî, *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşere*, al-mostafa.com.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *es-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.
- Canan, İbrahim, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, İstanbul 2005.
- Çağatay, Neşet, "Rukayye", *İA*, İstanbul 1993, IX, 765-766.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982.
- Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2003.
- Çubukçu, Asri, "Kâsım", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 538.
- Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996.
- Derveze, M. İzzet, *Siretu'r-Rasul: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayati*, cev. Mehmet Yolcu, Ekin Yayınları, İstanbul 1998.
- Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, Kahire 1302.
- Dülâbî, Ebû Beşir Muhammed b. Ahmed (310/922), *ez-Zürriyyetu't-Tâhiretu'n-Nebeviyye*, thk. Sa'd el-Mubârek el-Hasan, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1407.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Fayda, Mustafa, "Muhammed", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 408-423.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân (277/890), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Halîl el-Mansûr, I-III, Beyrut 1999/1419.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hasan", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 282-285.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 518-521.

- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I-II, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I, 69.
- Harman, Ömer Faruk, "İsmâil", *DİA*, İstanbul 2001.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (219/834), *el-Müsned*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut t.y.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Kahire 1969.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bağdâdî (245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, nşr. Ilza Lichtenstädter, Beyrut t.y.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân (354/965), *es-Sikât*, thk. es-Seyyid Şerifuddin Ahmed, I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y. 1975/1395.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Hımyerî (218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelebî, I-IV, Mısır 1355/1936; *Siretu'n-Nebî (s.a.v.)*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1963/1383.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (151/768), *Siretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981/1401.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr (774/1372), *el-Fusûl fî İhtisâri Sireti'r-Resûl*, thk. Muhammed el-İd-Muhyittin Mestû, Beyrut 1399.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk. Muhammed İsmail Abdullah es-Sâvî, 2. baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1390/1970.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/876), *Kitâbu't-Târihi'l-Medîneti'l-Munevvere*, thk., Fehim Muhammed Şeltût, I-IV, Cidde 1979/1399.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târih*, I-XII, Beyrut 1965.
- Juynboll, Th. W., "Akîka", *İA*, İstanbul 1993, I, 248.
- Kandemir, M. Yaşar, "Fâtıma", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 219-223.
- Kandemir, M. Yaşar, "Muhammed", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 423-428.
- Kazıcı, Ziya, *Hız Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, İstanbul 2003.
- Köksal, Asım, *İslâm Tarihi (Medine)*, I-XI, İstanbul 1981.
- Kufralı, Kasım, "Fâtıma", *İA*, İstanbul 1993, IV, 518-521.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1221), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk., Ahmed Abdulalim el-Berdûnî, Dâru's-Şa'b, I-XX, 2. baskı, Kâhire 1372.
- Lammens, H., "Hasan", *İA*, İstanbul 1993, V/1, 308-309.

- Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc (261/874), *es-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Özaydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 321.
- Öztürk, Levent, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadının Yeri*, İstanbul 2001.
- Sarıçam, İbrâhim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara 2000.
- Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, İstanbul 2004.
- Suheyli Abdurrahman b. Abdillâh (581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf*, thk. Mecdi Mansûr eş-Şûra, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418.
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Zeyneb", *İA*, İstanbul 1993, XIII, 554-555.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987/1407.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923), *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut 1986-1987/1406-1407.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Topuzoğlu, Tefîk R., "Ümmü Külsüm", *İA*, İstanbul 1993, XIII, 107-108.
- Uğur, Mücteba, "Abdullah b. Osman b. Affân", *DİA*, İstanbul 1988.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrut 1409/1989.
- Wensinck, A. J., "Kaynukâ", *İA*, İstanbul 1993, VI, 467.
- Ya'kûbî (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y.
- Yeniçeri, Celal, *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul 1420/2000.
- Zübeyr b. Bekâr, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr ez-Zubeyrî (256/870), *el-Muntahab min Kitâbi Ezvâci'n-Nebî Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*, thk. Sekîne eş-Şehâbî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1403.